

BAZI TÜRK ANDLAŞMALARINDA HUDUTLARLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Seha L. MERAY

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsünün teşebbüsü ile 8-9 Mayıs 1959 tarihlerinde toplanan «Devletler hukuku öğretimi symposium» una katılanlar, memleketimizde Devletler hukuku öğretiminde ve çalışmalarında Türk tatbikatına gerekli yerin verilmesi lüzumunu ısrarla belirtmişlerdi. Türk tatbikatının hangi kaynaklardan faydalanılarak elde edileceği de çeşitli yönlerden açıklanmıştı.¹ Bizim, bir makale çerçevesine sığdırmağa çalışacağımız inceleme, Devletler hukukunun bir konusu (*hudutlar*) üzerinde sadece bir kategori kaynağa (*andlaşmalara*) dayanarak Türk tatbikatından bazı örnekler verme denemesidir.

Bu denemede faydalandığımız kaynaklar başında Prof. Nihat Erim'in derlemesi gelmektedir.² Bilindiği gibi bu eser, Fransızlara verilen ilk kapitülasyondan (1 Şubat 1535) Sèvres andlaşmasına (10 Ağustos 1920) kadar, Osmanlı andlaşmaları arasında seçilmiş önemli metinleri ihtiva etmektedir. Bu eserde bulunmayan Osmanlı andlaşmaları için *Mecmuai Muahedat* derlemesinden faydalandık. Nihayet Cumhuriyet devri andlaşmaları için de *Düstur* (tertip III) ciltlerine başvurduk.

¹ Devletler Hukuku Öğretimi Symposiumu (Ankara, 8-9 Mayıs 1959), Ankara 1959, sah. 102 vd.

² Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I: Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara, 1953. Bu eserin önsözünde Sayın Prof. Erim şöyle demektedir: «Bir Fransız, bir İngiliz, bir Amerikan, bir İtalyan, bir Belçikalı profesör Devletlerarası Hukuku üzerindeki incelemelerini, bilhassa tarihçe bakımından, önce kendi milletinin tarihinden, andlaşmalarından, sözleşmelerinden aldığı misallerle desteklemektedir. Türkiye tarihi Devletlerarası Hukuku bakımından pek faydalı örneklerle doludur. Devletlerarası Hukukunun yüzyılların tatbikatı ile meydana gelen gelenek kaidelerinin, müspet, menfi veya istisna şeklinde türlü tatbikleri Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti andlaşmalarında yer bulmuştur... Ne yazık ki, hukukun bu dalı için zengin malzeme kaynağı olan Türk andlaşma ve sözleşmeleri bugüne kadar ne kendi yazarlarımız ve profesörlerimiz, ne de yabancı bilginlerce gereği gibi ele alınamamıştır.»

Bazı Türk andlaşmalarına göre hududlarla ilgili hükümleri şu başlıklar altında incelemenin yerinde olacağını düşündük: 1) Hududlarla ilgili andlaşmalar; 2) Hududun çizilmesinde usuller; 3) Hudut komisyonları. Görüldüğü gibi, bir bakıma yine hududlarla ilgili sayılabilecek komşuluk münasebetleri (hudud bölgelerinin tesbiti, hudud halkına geçiş kolaylıkları, hudud meralarından faydalanma, gümrük konusunda işbirliği, hayvan hastalıklarına karşı işbirliği, hududda demiryolu işletmesi, hududların güvenliği, hudud sularından faydalanma, hududda yetki sınırlandırması) bu makalenin dışında kalmaktadır. Bu konuları diğer bir makalede ele alacağız.

I. HUDUDLARLA İLGİLİ ANDLAŞMALAR

Hududlarla ilgili Türk andlaşmalarını mahiyetleri ve tarafları bakımından, kısaca gözden geçirmek yerinde olacaktır.

1. Hudud andlaşmalarının mahiyeti :

Gerek Osmanlı devletinin gerekse Türkiye Cumhuriyetinin akdetmiş olduğu barış andlaşmalarından bir çoğunda hududlarla ilgili hükümlere de tesadüf edilmektedir. Harplerden sonra, ülke terk ve ilhakı ile ilgili düzenlemeler de yapıldığı için, barış andlaşmalarında hududlarla ilgili hükümlerin bulunması tabiidir. Bu çeşit andlaşmaların en iyi örneklerinden biri 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasıdır.³ Aynı şekilde 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasında,⁴ Rusya ile 13 Haziran 1700 tarihli İstanbul barış andlaşmasında,⁵ Avusturya ile 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasında,⁶ Avusturya ile Eylül 1739 tarihli Belgrad andlaşmasında,⁷ Avusturya ile 4 Ağustos 1791 tarihli Zıştov andlaşmasında,⁸ Rusya ile 28 Aralık 1791 tarihli Yaş andlaşmasında,⁹ 30 Mart 1856 tarihli Paris andlaşmasında,¹⁰ 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasında,¹¹ Yunanistan'la 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaş-

³ *Düstur*, tertip III, cilt 5 sah. 7

⁴ *Erim*, *op. cit.*, sah. 27

⁵ Madde 6, 7, 8. Bknz. : *Erim*, *op. cit.*, sah. 43 - 44.

⁶ Madde 1 - 10. Bknz. : *Ibid.*, sah. 63 - 66.

⁷ Madde 3 - 7. Bknz. : *Ibid.*, sah. 33 - 85.

⁸ Madde 3, 4. Bknz. : *Ibid.*, sah. 178 - 179.

⁹ Madde 3, 6. Bknz. : *Ibid.*, sah. 188 - 190.

¹⁰ Madde 30. Bknz. : *Ibid.*, sah. 351.

¹¹ Madde 2, 14, 15, 28, 36, 58. Bknz. : *Erim*, *op. cit.*, sah. 403, 404 - 407, 409 - 411, 414 - 415, 417 - 418, 422 - 423.

masında,¹² Bulgaristan'la 16 - 29 Eylül 1913 tarihli barış andlaşması ile ek protokolde,¹³ tasdik edilmemiş 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasında,¹⁴ hududlarla ilgili hükümler de vardır.

Diğer taraftan gerek Osmanlı devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti, komşularıyla, tahsisen hududun tesbiti ile ilgili andlaşmalar da akdetmişlerdir. Bu çeşit andlaşmaların bazıları şunlardır : 1 Zilkade 1112 (1701) tarihinde Venedik'le akdedilen hududname,¹⁵ Venedik'le hududnamenin teçdidine dair 1 Rebiülevvel 1118 (1706) tarihli ahidname,¹⁶ yine Venedik'le 1 Ramazan 1130 (1717) tarihli hududname,¹⁷ 1 Şevval 1049 (1640) tarihinde İran'la akdedilen «sulh ve salah ve hududu mutazammın» ahidname,¹⁸ yine İran'la 17 Şaban 1159 (1746) tarihinde akdedilen eski hududun muhafazasına dair andlaşma,¹⁹ 23 Sefer 1248 (1832) tarihinde Yunanistan ile akdedilen hududa dair ahidname,²⁰ İngiltere ve Irak ile 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan «hudud ve münasebatı hamcivarî» andlaşması,²¹ Türkiye ile İran arasında «hudud hattının tâyini» hakkında 23 Ocak 1932 andlaşması,²² Fransa ile 23 Haziran 1939 tarihinde akdedilen ve Suriye hududunun kat'i olarak tesbiti hakkında andlaşma.²³

Bu çeşit hudud andlaşmalarının başlangıç (dibaçe, *préambule*, *preamble*) kısmında andlaşma ile takip edilen gayenin belirtildiği de görülmektedir. Meselâ İran'la yapılmış ve 23 Ocak 1932 tarihli hudud andlaşmasının başlangıcında, «Türkiye ve İran arasındaki hudud hattını kati surette tesbit ve bu veçhile milletlerarası arasında iyi anlaşmayı ve kardeşçe münasebetlerini takviye arzusu ile aynı derecede mütehassis olarak bu maksatla bir itilâf akdine karar vermişler...»²⁴ denilmektedir. Bazı hudud andlaşmaları da eski hududun noksanlarını tamamlamak maksadıyla akdedilmektedir. Meselâ Avusturya ile 14 Zilhicce 1153 (1741) tarihli andlaşmanın 1 inci maddesinde bu maksat şöyle açıklanmaktadır:

¹² Madde 1. Bknz. : Erim, op. cit., sah. 437 - 438.

¹³ Andlaşma madde 1, Erim, op. cit., 458 - 461, 466 vd..

¹⁴ Madde 27 - 35. Bknz. : Ibid., 539 - 543.

¹⁵ Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 158.

¹⁶ Ibid., cilt II, sah. 178.

¹⁷ Ibid., cilt II, sah. 180.

¹⁸ Ibid., cilt II, sah. 308.

¹⁹ Ibid., cilt II, sah. 319.

²⁰ Ibid., cilt II, sah. 272.

²¹ Düstur, tertip III, cilt 7, sah. 1512.

²² Ibid., tertip III, cilt 13, sah. 531.

²³ Ibid., cilt 20, sah. 1550.

²⁴ Ibid., cilt 13, sah. 532.

Bundan kadem Devleti Aliyei daimi elkarar ile Roma İmparatoru olan Haşmetlû Altıncı Karloş beyninde binyüz elli iki seneyi cemaziyülahiresinin ondördüncü günü Belgrad altında akd ve temhir olunan musalahanın üçüncü maddesinde işbu iki Devletin hududları nehri Tuna ve nehri Sava ile mahdut olmak üzere karadade olub lâkin nehri Sava'nın kangî mahallinden hudud tâyin olunacağına şik ve iştibah ariz olmağa... [ve andlaşmada yeni hudud gösteriliyor] ²⁵.

Andlaşma ile takip edilen maksat, Avusturya ile 4 Ağustos 1791 tarihinde akdedilmiş Zıştov sözleşmesinin 1 inci maddesinde şöyle belirtilmektedir :

... İki ulu Devletler havali-i mezkûrede hudud-i kadimenin noksan ve kusurî mütalâa ve terazi-i tarafeyn ve tefavuk-i canibeyn ile fimabad tagyir ve tebdil olunmayacak vech üzere ibka ve tatmin iradesinde olub işbu muahedenin madde-i saniye ve salisesinde musarrah kat'i rabıtaya karar vermişler... ²⁶

2. Andlaşmaların tarafları :

Devletler hukukunda esas itibariyle, andlaşmalar ancak âkidler arasında muteberdir, üçüncü devletleri bağlamazlar : *Pacta tertii nec nocent nec prosunt* kaidesi. Böyle olduğu içinde, Osmanlı devleti ile Türkiye Cumhuriyetinin hududlarla ilgili olan andlaşmaları da doğrudan doğruya ilgili komşu devletlerle akdedilmiştir. Fakat bu genel kaideye uyan ve çoğunluk teşkil eden andlaşmalar yanında, bazı Türk andlaşmalarına (a) doğrudan doğruya ilgili devletlerle birlikte üçüncü devletlerin de taraf bulunduğu, veya (b) bu çeşit andlaşmalarda ilgili taraflardan birinin bulunmadığı, veya (c) ilgili adına başka bir devletin taraf olduğu da görülmektedir.

a) Üçüncü devletlerin de taraf olması :

Bazı Türk andlaşmalarında, bu andlaşmalar belirli bir devletle hudud münasebetlerini düzenlemekle beraber, doğrudan doğruya ilgili devletlerden başkalarının da andlaşmaya taraf olduğu görülmektedir. Bu andlaşmalar, genel olarak, çok - taraflı barış andlaşmalarıdır. Meselâ 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan andlaşması (madde 2), Türkiye ile Yunanistan, Suriye ve Irak arasında hududları da tesbit etmektedir; bu andlaş-

²⁵ Mecmua-i Muahedat, cilt III, 133.

²⁶ Erim, op. cit., sah. 177.

maya, Türkiye ve Yunanistan'dan başka, İtalya, Japonya, Romanya ve Sırp - Hırvat - Sloven Krallığı (Yugoslavya) da taraftır.²⁷ Diğer taraftan 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşması Bulgaristan «emareti» nin (bend 2), Rumeli-i Şarkî'nin (bend 14), Karadağ'ın (bend 28), Sırbistan'ın (bend 36), Romanya'nın (bend 45), hududlarını tesbit etmektedir; bu andlaşmanın tarafları arasında, Osmanlı devletinden başka, Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere, Rusya ve İtalya da vardır.²⁸

b) *İlgili taraflardan birinin bulunmadığı andlaşmalar :*

Yukarıda işaret edilen Berlin andlaşmasının akdi sırasında henüz devlet olarak milletlerarası camiaya katılmamış bulunan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya andlaşmaya taraf da bulunmuyorlardı. Bu ülkelerin Osmanlı devleti ile hududları, Osmanlı devletiyle Avrupa büyük devletlerinin katıldığı Berlin andlaşmasıyla tesbit edilmiş oluyordu. Diğer taraftan Osmanlı devleti ile Yunanistan arasındaki hududlar da, önce Yunanistan'ın dahil bulunmadığı bir grup devlet tarafından tesbit edilmişti. 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 24 ncü bendinde şöyle deniliyordu :

Devlet-i Aliye ile hükümet-i Yunaniye Berlin kongresinin on üçüncü mazbatasında beyan olunan tashih-i hudud maddesinde ittifak idemedikleri takdirde Almanya ve Fransa ve Avusturya ve İngiltere ve İtalya ve Rusya devletleri mükâlematı teshil için kendilerine teklif-i vasatat itmek hakkını muhafaza iderler.²⁹

Osmanlı devleti ile, Almanya, İngiltere, Avusturya, Fransa, İtalya ve Rusya arasında 25 Mayıs 1881 tarihinde akdedilen andlaşma şöyle başlamaktadır :

Biz ki... [Abdülhamit] henüz işbu tasdikname-i hümayunumuzla beyan ve ilân ederiz ki bir taraftan Devlet-i Aliye'miz ve diğer taraftan binsekizyüz yetmişsekiz senesi Temmuzun onüçü tarihile Berlin'de akd ve imza edilen muahedemenamenin yirmidördüncü maddesinde muharrer tavassutu icraen Haşmetlû Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı ve Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Çeh ve Macaristan Kralı ve Asaletlû Fransa Cumhuriyeti ve Haşmetlû Britanya-yı Kebir ve İrlanda Memalik-i Müçtemiası Kraliçesi ve Hindistan İm-

²⁷ *Düstur*, tertip III, cilt 5, sah. 10.

²⁸ *Erim*, *op. cit.*, sah. 403.

²⁹ *Ibid.*, sah. 413.

paratoriçesi ve Haşmetlû İtalya Kralı ve Haşmetlû Rusya İmparatoru hazeratı Devlet-i Aliye'm ve Yunanistan hududunun tashihine müteallik mesaili Avrupa'nın asayiş ve intizamını vikayeten tesviye eylemek arzusuyle bu meseleyi kat'iyen hal ve fasl edecek bir mukavelenamenin akd ve tanzimine karar vererek bunun için [temsilcilerin adları] murahhas olarak tâyin kılınmış olduklarından...³⁰

Aynı andlaşmanın 18 inci maddesinde ise şöyle denilmektedir :

Zat-ı sevketimat cenab-ı padişahî ile Haşmetlû Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı ve Haşmetlû Avusturya İmparatoru ve Çeh ve Macaristan Kralı ve Asaletlû Fransa Cumhuriyeti ve Haşmetlû Britanyayı Kebir ve İrlanda Memalik-i Müçtemiası Kraliçesi ve Haşmetlû Rusya İmparatoru hazreti bey-ninde bugünkü tarih ile akd olunan mukavelenameyi müteakip yine aynı ahkâm ve şeraiti havi olmak üzere Zat-ı hazret-i padişahî ile Haşmetlû Yunan Kralı hazretleri bey-ninde bir mukavelename akd ve tanzim edilecektir.³¹

Bundan sonra, Osmanlı devleti ile Yunanistan arasında 2 Temmuz 1881 tarihinde bir andlaşma akd olunmuştur; bu andlaşmanın başlangıcı şöyledir :

Biz ki... [Abdülhamit han]... işbu tasdikname-i hümayunumuzla beyan ve ilân ederiz ki Bâb-ı Aliye'miz ile Berlin ahidnamesini imza eden düvel-i sitte süferası bey-ninde binsekizyüz seksen bir senesi mayısının yirmidördüncü günü tarihi-le akd olunan mukavelenamenin onsekizinci maddesini icraen Devlet-i Aliye'miz ile haşmetlû Yunan Kralı Hazretleri mezkûr mukavelenamenin aynı ahkâm ve şeraitini havi diğer bir mukavele akdine karar vererek bunun için...³²

c) *İlgili adına yetkili bir devletin taraf olması :*

Bu çeşit andlaşmalar Birinci Dünya Harbinden sonra manda rejiminin kurulması ve bazı devletlerin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılacak bazı ülkeler üzerinde mandater tâyin edilmesinden sonra görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti, güney hududlarının düzenlenmesinde bu manda-

³⁰ Mecmua-i Muahedat, cilt V, sah. 141 - 142.

³¹ Ibid., cilt V, sah. 148.

³² Ibid., cilt V, sah. 149.

ter devletlerle andlaşmalar akdetmiştir. Türkiye ile Suriye hududu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Fransa arasında Ankara'da akdedilen 20 Ekim 1921 andlaşmasında belirtilmiştir³³; nihayet Suriye hududu «sureti kat'iyede», Hatay meselesinin hallinden sonra, Fransa ile Türkiye arasında 23 Haziran 1939 da akdedilen andlaşma ile düzenlenmiştir.³⁴ Fransa'nın bu konularda yetkisi, Türkiye ile Suriye arasında iyi komşuluğu düzenliyen 30 Mayıs 1926 tarihli andlaşmanın başlangıcında şöyle belirtilmektedir :

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti

Ve beynelmilel ukut mucibince Suriye ve Lübnan üzerinde haiz olduğu salâhiyete müsteniden hareket eden

Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti

Aralarında mevcut revabıtı muhadenetkârenin teşyidi ve 20 teşrinievvel 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesinin esasatı dairesinde bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan ve Fransa Cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan memleketler beyninde münasebatı hasenei hemcivarî tesisi arzusuyla mütehasıs olarak bu babta bir mukavelename akdini kararlaştırmışlar...³⁵

Aynı şekilde, Türkiye'nin Irak'la olan hududunun düzenlenmesini sağlıyan 5 Haziran 1926 tarihli andlaşmaya Irak'la birlikte İngiltere de, katılmıştır. Irak 1926 da henüz bağımsızlığını kazanmamış, İngiltere'nin mandası altında bir ülke halinde idi. Bu andlaşmanın başlangıcında da şöyle denilmektedir :

Bir taraftan

Türkiye Reisicumhuru Hazretleri

Ve diğer taraftan

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Kıralityeti Müttehidesi, Maverayı Ehbar Britanya Arazisi Kırالی ve Hindistan İmparatoru Hazretleri ve Haşmetlû Irak Kırالی Hazretleri,

Lozan'da imza edilen 24 Temmuz 1923 tarihli muahedenin Türkiye ile Irak arasındaki hududun tâyini hakkındaki ahkâmını derpiş ederek Irak'ı müstakıl bir devlet ve kendisiyle İngiltere arasında mün'akit 10 teşrinievvel 1922 ve 13 kânuni-sanî 1926 tarihli muahedelerden münbais münasebatı mahsu-

³³ Düstur, tertip III, cilt..., sah....

³⁴ Ibid., cilt 20, sah. 1550.

³⁵ Ibid., cilt 7, sah. 1495 - 1496.

sayı tanıtarak hudud mıntakasında aralarındaki âhenk ve hüsnü amizişi ihlâl edebilecek her gûna hâdisatı bertarak etmek arzusiyle,

Bu babta bir muahede akdine karar vermişler ve berveçhizir murabhaslarını tâyin etmişlerdir...³⁶

II. HUDUDUN ÇİZİLMESİNDE USULLER

Hududların tesbitinde, bilindiği gibi, ya tabii unsurlardan (dağlar, nehirler, göller, bataklıklar) faydalanılmakta, ya da bazı sun'î usullere (geometrik çizgiler, demiryolları v. s..) başvurulmaktadır. Türk andlaşmalarında her iki tipten çeşitli örnekler görmek mümkündür. Bu örnekleri şu başlıklar altında incelemek mümkündür: 1) Mevcut hududların kullanılması, 2) Dağlar, 3) Nehirler, 4) Diğer usuller.

1. Mevcut hududların kullanılması :

Türk andlaşmalarında hududların tesbiti ile ilgili olarak, bilhassa

³⁶ Ibid., cilt 7, sah. 1512.

Lozan andlaşmasının 2 nci maddesinde Türkiye ile Irak arasındaki hudud hakkında şöyle denilmekte idi :

«Türkiye ile Irak arasındaki hudud dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Bretanya arasında sureti muslihanede tâyin edilecektir.

«Tâyin olunan müddet zarfında iki hükümet arasında itilâf husule gelmediği takdirde, ihtilâf Cemiyeti Akvam Meclisine arz olunacaktır.

«Hattı hudud hakkında ittihaz olunacak karara intizaren Türkiye ve Britanya Hükümetleri mukadderatı kat'iyesi bu karara muallak arazinin hali hazırında herhangi bir tebeddül ikâna bais olacak mahiyette hiçbir hareketi askeriye veya sairede bulunmamağı mütekabilen taahhüt ederler.» *Düstur*, tertip III, cilt 5, ikinci bası, sah. 9.

Türkiye ile Irak arasındaki hudud belirtilen dokuz aylık süre içinde tesbit edilememiştir. Uzun görüşmelerden sonra 5 Haziran 1926 tarihinde bu hududla ilgili bir andlaşma akdetme mümkün olabilmıştır. Bu andlaşmanın 1 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

«Türkiye ile Irak arasındaki hattı hudud Cemiyeti Akvamın 29 teşrinevvel 1924 tarihli içtimasında takarrür etmiş olan güzergâha tevfiikan berveçhizir sureti kat'iyede tâyin edilmiştir.

(Brüksel hattı hududunun tarifi) — Merbuttur —

«Maamafih bâlâdaki hattı hudud Aşuta ve Alamun cenubunda bu iki mahalli yekdiğerine rapteden yolun Irak arazisinden geçen kısmını Türk arazisi dahilinde bırakmak üzere tâdil edilmiştir.»

Bu andlaşmanın Mermut'unda (mad. 1/1) yukarıdaki 1 nci maddenin ilk fıkrası aynen tekrarlanmaktadır. Bknz.: *Düstur*, tertip III, cilt 7, ikinci bası, sah.

Güney Amerika devletlerinin tatbikatında görülen bir *Uti possidetis* esasına tesadüf edilmemektedir. «Mevcut hududların kullanılması» başlığı ile belirtmek istediğimiz, gerek Osmanlı devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti andlaşmalarında hududlar tesbit edilirken, daha önceden kabul edilmiş devlet hududlarına, bazı hallerde de idarî hududlara, atıfta bulunulmasıdır. Bu usulün çeşitli örnekleri vardır. Meselâ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 1 inci maddesinde «kadimî hudud» olan dağlardan bahsedilmektedir.¹ Avusturya akdedilen 1112 (1700) tarihli hududnamede de şöyle denilmektedir :

Ahidnamelelerin evvelki maddesinde Erdel vilâyeti Çasar zaptında olmağla yine zapt ve tasarruflarına kalub Podolya tarafından Eflâk vilâyetinin intihasına varınca sınuru Eflâk ve Buğdan vilâyetleriyle mabeyninde vâki bu cenkden evvel kadimî hududu olan dağlarla tâyin ve tasrih olmağla mucibince tahdide mübaşeret mürad olundukta Eflâk ve Buğdan ile Erdel'in mabeyninde kadimî hududları olan dağları ve sınırları muteber olub şimdiki müceddeten tahdit iktiza eylemekle iki devlet marifetiyle hudud kadimleri üzere kalmıştır.²

Diğer taraftan Rusya ile 14 Cemaziyülevvel 1152 (1739) tarihinde imzalanan andlaşmanın 3 ncü maddesi de şöyledir :

Azak kalesi bilkülliye hedm olunup tarafeynden murad olunan sulhu müebbedin nizam ve takriri için binyediyüz yani onüç tarihinde olan hududu ile tarafeynin tasarruflarından ihraç ve haliyetülhaliye beyneddevletyn fasıla kala ve bunun mukabili kadimden Mosku devletinin hududu olub Ten suyunda olan Çerkaski adası kurbinde...³

Avusturya ile 1153 (1741) tarihli andlaşmanın 1 nci maddesinde de daha önce Karlofça ve Pasarofça andlaşmaları ile tâyin edilmiş olan hudud teyid edilmektedir.⁴ Yeni andlaşmada yapılan hudud değişiklikleri dışında kalan hududların eskiden olduğu gibi muhafaza edildiğini belirten hükümlere de tesadüf edilmektedir. Meselâ 28 Aralık 1791 tarihli Yaş andlaşmasının 4 ncü maddesinde şöyle denilmektedir : «İmdi dev-

¹ Erim, op. cit., sah. 27.

² Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 236 - 237.

³ Ibid., cilt III, sah. 245.

⁴ Ibid., cilt III, sah. 133.

leteyn hududuna dair karardade olan nizam ve intizama binaen Esas'ın şart - ı rabii mucibince iki devletin sair cümle sınırları işbu muharebeye gelince ne veçhile iseler yine ol veçhile olup....»⁵

Daha yakın tarihli andlaşmalarda da eski hududlara atıflarda bulunduğu görölmektedir. Meselâ 5 Mart 1878 tarihli Anayasatafanos Mukaddeme - i Sulhiyesinin 6 ncı maddesinde :

.... Bulgaristan'ın hududu Sırbistan'ın hudud - i cadidesinden ayrılarak (Karadağ) denilen silsile - i cibale değin (Irvanya) kazasının hudud - i garbiyesi boyunca gidecek ve garp tarafına çevrildiğinde (Komanova) ve (Koçana) ve (Kalkandelen) kazalarının hudud - i garbiyesi boyunca....gidecektir.. [bundan sonra] cenuba doğru yürüyüb (Görice) ve (Istarova) kazalarının....hudud - i garbiyesi boyunca gidecek....

denilmektedir. Yunanistan'la 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde de : «...Yeni hat - tı hudud Selânik Körfezi'nin «Potamul» nehri mansabından bed' ve bu nehri «Papapuli»ye kadar takip ederek şimal - i garbî istikametiyle eski hududa teveccüh eder ve «Kalviya» ile «Egamutika»yı Yunan'a bırakarak «Karagaçya» (irtifa 1063 kadem) zirvesinde eski hududa mülâki olur...»⁷ Bulgaristan'la akdedilen 16-29 Eylül 1913 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesi de şöyledir :

.....İşbu nokta - i iltisaktan itibaren hat - tı hudud «Türk - Alatlı»dan gelen ırmağın şimalindeki tepe üzerine geçerek eski Osmanlı - Bulgar hududuna müntehi olur.

Yeni hat - tı hudud ile eski hududun nokta - i iltisakı «Türk - Alatlı»dan dört kilometre şarkına ve eski Osmanlı - Bulgar hududunun «Aykırıyol» istikametinde şimale doğru bir dirsek teşkil ettiği noktada kâindir.

Bu noktadan itibaren hat - tı hudud Tunca'nın garbinde ve «Derviştepe» karyesinin şimalinde kâin «Balabanbaşı»ya kadar tam eski Osmanlı - Bulgar hududunu takip eder.

Yeni hat - tı hudud «Balabanbaşı» civarında eski hududdan ayrılarak hat - tı müstakim üzere «Değirmendere»ye doğru iner. Yeni hududun eski hududdan ayrıldığı nokta «Der-

⁵ Erım, op. cit., sah. 188 - 189.

⁶ Ibid., sah. 390 - 391.

⁷ Ibid., sah. 436.

viştepe» karyesi kilisesinin iki kilometre bud - i mesafesinde kâindir...⁸

Birinci Dünya Harbi sonlarında 3 Mart 1918 tarihinde akdedilen Brest Litovsk andlaşmasının 2 nci maddesi de Osmanlı - Rus hududunu olduğu gibi muhafaza etmektedir :

....Bu güzergâh üzerinde harpten mukaddem mevcut olan hattı hudud takip olunacak ve harekât - ı askeriye esnasında tahrip edilmiş olan hududdaki işaretler 1880 senesi tahdit - i hudud komisyonu tarafından tanzim edilmiş olan haritalarla protoköllara tevfikan tekrar inşa ve tamir edilecektir....

Mezkûr sancakların hududu 1877, 1878 senesi Osmanlı - Rus muharebesinden evvel mevcut olduğu misillu tesis olunacaktır.⁹

Nihayet 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının 2 nci maddesinde de Bulgaristan'la olan hudud «elyevm tahdit edilmiş olduğu şekilde» muhafaza edilmekte, Suriye ile de «20 teşrinievvel 1921 tarihinde akdolunan Fransa - Türkiye İtilâfnamesinin 8 nci maddesinde mu-sarraah ve muayyen hudud» teyid edilmektedir.¹⁰

2. Dağlar :

Türk andlaşmalarında hududlar tesbit edilirken dağlardan çeşitli ifadelerle faydalanılmaktadır. Bu konuyu beş başlık altında inceleyebiliriz : a) Dağlara genel atıflar, b) sırtlar, yamaçlar ve etekler, c) tek tek tepeler, d) tepeler çizgisi, ve e) su bölümü çizgisi.

a) Dağlara genel atıflar :

Nispeten eski tarihli Türk andlaşmalarında hudud tesbit edilirken dağlardan genel ifadelerle bahsedilmektedir. Meselâ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 1 nci maddesinde «Erdel vilâyeti... Podolya tarafından Eflâk vilâyetinin intihasına varınca sınırı Eflâk ve Buğdan vilâyetleriyle mabeynde vaki bu cenkden evvel olan kadimî hududu olan dağları ile ve Eflâk intihasından Morö suyuna varınca kezalik yine kadimî hududu olan dağları ile mahdut olub...»¹¹ denilmektedir. Avustur-

⁸ Ibid., sah. 459.

⁹ Ibid., sah. 513.

¹⁰ Düstur, tertip III, cilt 4, sah. 9.

¹¹ Erım, op. cit., sah. 27.

ya ile yapılan 1112 (1700) tarihli hududnamede de «...ve yine nehr-i mezbure gelince bilcümle ulu dağlar Devlet-i Aliye zaptında kalub rızayı tarafeyn ile hudud itibar olunmuştur...»¹² Aynı şekilde 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 1 nci maddesinde de «Buğdan ve Eflâk vilâyetlerinin bir tarafı Leh ve bir tarafı Erdel hududuna müntehi olub kadimden beyinlerinde olan dağlar ile mahdut ve muayyen olmağ-la...»¹³ denilmektedir. Daha sonra 18 Eylül 1739 tarihinde akdedilen Belgrad andlaşmasının 5 nci maddesinde «[Hudud].... Tamşivar'ın ibtidalan olan dağlarla mahdut olup bir ırmaktan ol ırmağa varınca Irşova adası karşısında olan dağlardan şuru olunup...»¹⁴ denildiği gibi, 4 Ağustos 1791 tarihli Zıştov andlaşmasının 3 ncü maddesinde de hudud hattının «...yüksek dağların hizası ile en doğru yoldan hudud-i selase-i haliyeye müntehi...»¹⁵ olması derpiş edilmektedir.

b) *Etekler:*

Bazı andlaşmalarda hududların tesbitinde dağların «arasından» gidileceği veya hududun «dağların eteklerini», «sırtların eteğini» takip edeceği de belirtilmektedir. Meselâ 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 2 nci maddesinde «Timok suyu hudud olub İesperlek Bane'si arazi-i kadimesiyle Devlet-i Aliye'm tarafında kalub Resve Devlet-i Çasariyede kalmak üzere dağlar arasından gidilüb...»¹⁶ denilmektedir. Avusturya ile 14 Zilhicce 1153 (1741) tarihinde akdedilen andlaşmanın 3 ncü maddesinde hudud çizilirken «...Adakale'nin karşısında vâki dağların etekleri hizasıyla çekilen hat-tı müstakim ile ovaya dek...»¹⁷ gelinmesi derpiş olunmaktadır. Daha yakın tarihlerde, 4 Aralık 1897 de, Yunanistan'la akdedilen barış andlaşmasının 1 nci maddesinde hudud hattı «...Nezeres gölünün cihet-i şarkiyesinde kâin sırtların eteğini takriben takip ederek... ve badehu Losfaki'nin şark cihetindeki sırtların eteklerini takip ederek... Salamberya nehrini geçerek nehr-i mezkûrun sahil-i yesarındaki sırtların eteğini takip eder...»¹⁸ denilmektedir.

c) *Tek tek tepeler:*

Bir çok Türk andlaşmasında da, hudutlar tesbit edilirken tek tek tepelerin esas alındığı görülmektedir. Bazen tepenin adı verilmeden tepe-

¹² *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 226.

¹³ *Erim, op. cit.*, sah. 63.

¹⁴ *Ibid.*, sah. 84.

¹⁵ *Ibid.*, sah. 178.

¹⁶ *Ibid.*, sah. 64.

¹⁷ *Mecmua-i Muahedat*, cilt III, sah. 134 - 135.

¹⁸ *Erim, op. cit.*, sah. 436, 436 - 437.

yi tarifile yetinilmekte, bazen de tepe adıyla gösterilmektedir. Meselâ 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 14 ncü bendinde Rumeli-i Şarkî hududundan bahsedilirken, hudud hattı «(Tikenlik) ile (Aydosberenca) arasında vâki bir noktada tepeye çıkup (Kotel) in şimalinde (Karinâbad - balkan) (Prezeviça Balkan) (Kazanbalkan) dan (Demirkapı) ya kadar tepelerden gidecektir...»¹⁹. Yunanistan hududu hakkında 25 Mayıs 1881 tarihli andlaşmanın 1 nci maddesinde de «hat-tı hudud... dağların zirvesini geçerek... (Godaman) dağı tepesine vasıl olur oradan (Olma?) tepesinden geçerek... [diğer bazı tepe adlarıyla] cenuba doğru...»²⁰ gitmektedir. Yine Yunanistan'la 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde de hudud hattının «... (2147 kadem) irtifaındaki Babo tepesine kadar garbe doğru...» gideceği ve «bu tepeyi cenub tarafından dolaştıktan sonra...»²¹ devam edeceği belirtilmektedir. Bulgaristan'la 16-29 Eylül 1913 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde «... işbu nokta-i iltisakden itibaren hat-tı hudud Türk-Alatlı'dan gelen ırmağın şimalindeki tepe üzerinden geçerek eski Osmanlı-Bulgar hududuna müntehi olur...» denilmektedir; aynı madde «... hudud Tarzı Tepesi'nin en mürtefi noktasına Osmanlı toprağında bırakır...» ibaresi de vardır.²²

Cumhuriyet devri andlaşmalarında tek tek tepelerin hudud tesbitinde dayanak noktası alındığı görülmektedir. Bunlar arasında tipik bir örnek İran'la 23 Ocak 1932 de yapılan hudud andlaşmasıdır :

[Hudud] ... oradan Karasu menbalarının 100 metre cenubu şarkisindeki tepeye kadar... gider; mezkûr tepenin şark ve şimal cihetlerinden geçerek tepeyi İran'a bırakır... ve bu noktadan ilerleyerek Todjik Tepe'nin 100 metre cenubu şarkisine vâsıl olur ve mezkûr tepeyi Türkiye'ye bırakır... Oradan hat Cheybaboun'un 2500 metre cenubu şarkisinde kâin tepeye doğru teveccüh eder. Mezkûr tepenin zirvesinden geçerek Hasan Ağa Köyünün 1300 metre şarkında bulunan tepeye kadar cenubu şarkiyeye doğru gider ve bu sonuncu tepenin zirvesinden geçer; badehu hat Hasan Ağa Köyünün 800 metre cenubunda kâin tepeye kadar teveccüh eder ve bu tepenin zirvesinden geçer. Oradan 500 metre cenubu garbide kâin tepenin zirvesinden geçerek cenuba doğru... iner; sonra 1948 ra-

¹⁹ Ibid., sah. 410.

²⁰ Mecmua-i Muahedat, cilt V, sah. 143.

²¹ Erim, op. cit., sah. 437.

²² Ibid., sah. 459, 460.

kımlı tepenin 800 ve 1000 metre şimalinde bulunan başlıca iki irtifam arasındaki boyundan geçer...²³

d) *Tepeler hattı (hat - tı bâlâ)* :

Bazı andlaşmalar da hududun tek tek alınmış tepeleri değil fakat bir dağ silsilesini veya, daha sarîh bir ifadeyle bu silsilenin en yüksek tepeler hattını (hat-tı bâlâsını) takip edeceği belirtilmektedir. Meselâ Rusya ile 5 Aralık 1857 de yapılmış sınır andlaşmasının 1 nci bendine göre :

[Hudud].... işbu iki dağın mukassemi olan silsile-i cibalden geçerek... yolu zirve-i cibal hattı olan... mahalde kateder hat-tı hudud zikrolunan zirve-i cibal hattından ayrılmayarak ileyüb... yine zirve-i cibal hattından ayrılmayarak... Kozepen gölü ile Kûr nam çayın arasında bulunan cibal-i müteselsilenin zirvesi hizasından... geçerek... silsile-i cibalin zirveleri hattı boyunca Cehotay nam cebele vâsıl olur...²⁴

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının çeşitli maddelerinde hududun bu tepeler hattı esasına uygun olarak tesbit edildiği görülmektedir. Berlin andlaşmasının 14 ncü bendinde, Rumeli-i Şarkî hududu tesbit edilirken, hudud için «... (Büyükbalkan) ın başlı silsile-i cibalinin tutup (Kosika) zirvesine değin tekmil o cibalden gidilecek...»²⁵ deniliyor. Tepeler hattı esasını 5 Mart 1878 tarihli Ayastafanos Mukadde-i Sulhiyesinin 6 ncı maddesinde de görmekteyiz : «... Bulgaristan hududu... daha ötede (Rodop) silsile - i cibalden (Çaltepe) dağına doğru gidecek... ve tepelerden doğruca (Hâkimtabyası) na doğru gidüp prada Karadeniz'e müntehi olacaktır;»²⁶ aynı andlaşmanın doğu hududları ile ilgili 19 ncü maddesine göre de «... hat-tı hudud Karadeniz sahillerinden ayrılarak (Hopa) çayı ile (Çoruh) çayını tefrik eden dağların tepesinden ve (Artvin) şehrinin cihet-i cenubiyesinden silsile-i cibalden geçerek... ve badehu (Dervenigeki) ve (Horçezer) ve (Piçkingdağ) nam cebelerin tepelerinden ve (Tortum) ve (Çoruh) nam çayların manbalarını tefrik eden en yüksek tepeden... ve oradan (Sivridağ) cibal-i müteselsilesinininden (Nariman) köyünün cihet-i cenubiyesinden geçerek...»²⁷ devam etmektedir.

²³ Düstur, tertip III, cilt 13, sah. 532 - 533.

²⁴ Erim, op. cit., sah. 359, 360, 362.

²⁵ Ibid., sah. 410.

²⁶ Ibid., sah. 391.

²⁷ Ibid., sah. 396.

Cumhuriyet devri andlaşmalarında da hududların en yüksek tepeler hattını takip edeceğini gösteren örnekler görülmektedir. Fransa ile 30 Mayıs 1926 tarihinde akdedilen andlaşmanın 1 numaralı ek protokolünde şöyle denilmektedir :

... 8 - [Hudud]... Fındıktepeden başlayarak mahsus derecede garpten şarka ve Türk toprağında bırakılmış Ofgediği Sayfiye köyüne giden hattı re's ile... 10 - Mahsus derecede şimalden şarka müteveccih ve Mikbere tepe - 2267 metredir - sine müntehi hattı re's ile; 11 - Mikbere tepesini Kızılkayaya rapt ve ilsak eden hattı re's ile;... 21 - Koçanlı talveğinin Kördere-si ile noktai telâkisinden itibaren, hattı re'sin en mürtefi noktasına kadar; 22 - Hattı res'in en yüksek noktasından itibaren, irtifalar hattının takriben beş yüz metre şarkından geçen ve Alikar Bey obası Pendirek tarikini Suriyeye bırakan bir hat ile;... 27 - 682 rakımlı noktadan itibaren, 682 rakımlıdan gelip şarka doğru cereyan eden her iki talveğin mültekasına kadar olan bir tepe hattı ile;... 35 - Bu mültekadan cenubu şarkiye doğru inhina peyda eden ve 702 rakımlı Sivritepeye müntehi olan tepe hattı ile;... 39 - Bu noktadan Çağla tepenin zirvesini olan hattı re'se;... 45 - Bu noktadan itibaren Tibilin 800 metre cenubunda kâin olan noktadan, Azaz - Kilis yoluna müntehi en dik meyilli yamaç hattını takiben... [gidecektir] ²⁸.

İran'la 23 Ocak 1932 tarihinde akdedilmiş hudud andlaşmasında da «hattı bâlâ» esasının uygulandığı görülmektedir : [Hudud]... Koutch dağından itibaren Kach Koul boyunu geçerek Sourawou dağına kadar hattı bâlâyı takip eder... Hudud hattı Kotoul dağının 2869 rakımlı tepesinden hareketle cenubu şarkiye doğru hattı bâlâyı takiben... Oradan 2530 rakımlı tepeye kadar hattı bâlâyı takip eder... ²⁹

e) *Su bölümü çizgisi :*

Bilhassa XIX ncu yüzyılın ikinci yarısından sonra akdedilmiş andlaşmalarda tepeler hattı yanında, hattâ bazen bu esasın yerine su bölümü çizgisi esasının kullanıldığı görülmektedir. Meselâ 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının hududlarla ilgili bir çok maddelerinde, «hat-tı inkisam-ı miyah» esasının kullanıldığı belirtilmektedir. Meselâ Bulgaristan hududunu gösteren 2 nci bende hududun «... (Isker) ve (Marika

²⁸ Düstur, tertip III, cilt 7, sah. 1500, 1501, 1502.

²⁹ Ibid., cilt 13, sah. 533.

derelerini tefrik eden hat - tı inkisam - ı miyaha» varacağı ve «hat'tı mezkûr boyunca (Velinamoglia) tepelerinden» geçeceği, «iii (Smevski-yodere) ve (Kamenika) nam dereler arasında hat-tı inkisam-ı miyah boyunca çıkub», «bir taraftan (Mesta Karasu) ve diğer taraftan (Istruma Karasu) arasındaki hat'tı inkisam-ı miyah üzere... (Rodop) dağları tepeleri boyunca (Kapetnik) balkanına kadar» gideceği, buradan da «(Rilskareka) ve (Bistrikareka) vâdileri arasındaki hat'ı inkisam-ı miyah boyunca» gideceği açıklanmaktadır; hudud bundan sonra da («Istruma) ve (Morava) arasındaki hat-tı inkisam-ı miyah boyunca gidererek... (Sukova-i bâlâ) ve (Morava) hat-tı inkisam-ı miyahına» varacaktır.³⁰ Yine Berlin andlaşmasının Rumeli-i Şarkî hududunu düzenliyen 14 ncü bendinde, Karadağ hududunu düzenliyen 28 nci bendinde, Sırbistan hududunu düzenliyen 36 ncı bendinde «hat-tı inkisam-ı miyah» esası uygulanmaktadır³¹. Berlin andlaşmasının 58 nci bendinde Rusya ile hududdan bahsedilirken, hudud «...şimalde (Araks)a dökülen sular ile cenubda (Murad) suyuna dökülen suların arasındaki hat-tı inkisam-ı miyah boyunca eski Rusya hududuna kadar gidecektir»³² denilmektedir.

Yunanistan hududu hakkında 25 Mayıs 1881 tarihli andlaşmanın 1 nci maddesinde de «hat - tı hudud....dağların zirvesinden geçerek... cenuba doğru hat - tı inkisam - ı miyahı takip ederek» ve «hat - tı inkisam - ı miyahdan ayrılmayarak...» çizilmektedir³³. Bulgaristan'la akdedilen 16-29 Eylül 1913 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde de, «... Büyükdere (Değirmendere) nin kısmı süflâsı ve Demirhandere... arasındaki hat-tı taksim-i miyahı takip eden... [hudud] ... bu değirmenden itibaren Gaydahordere (Taydohor) nin şarkındaki hat-tı taksim-i miyahı takip eder» denilmekte, ayrıca yine bu 1 nci maddede hududun «... Arda ile Meriç arasındaki hat-tı taksim-i miyahı takip» edeceği belirtilmektedir³⁴. Osmanlı hükûmetinin 10 Ağustos 1920 de akdettiği fakat tasdik edilmediği için yürürlüğe girmeyen Sèvres andlaşmasında da su bölümü çizgisi esası uygulanmaktadır. Sèvres andlaşmasının 27 nci madde 2 nci fıkrasında hududun «... cenubu garbîde doğrudan doğruya Marmara denizine dökülen ırmakların havzası arasındaki taksim-i miyah hattı» üzerinde bir noktaya kadar gideceği, İzmir bölgesinin hududu çizilirken de bu hattın «...Kavakalan garbinde hat-tı taksim-i miyahı takip» edeceği söylenmektedir³⁵.

³⁰ Erım, op. cit., sah. 405, 406.

³¹ Ibid., sah. 410, 411, 414 - 415, 417, 418.

³² Ibid., sah. 422.

³³ Mecmua-i Muahedat, cilt V, sah. 143.

³⁴ Erım, op. cit., sah. 422.

³⁵ Ibid., sah. 540, 553.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin akdettiği ilk andlaşmalar da da su bölümü çizgisinin uygulandığı görülmektedir. Meselâ Rusya ile 16 Mart 1921 tarihinde yapılmış andlaşmanın I nci maddesinde «Türkiye'nin şimali şarkî hududu Bahrisiyah sahilinde kâin (Sarp) karyesinden başlayarak (Heis meta) dağı - (Şavşet) dağı'nın hattı taksimi meyahı-...» denilmektedir; aynı andlaşmanın I/A sayılı Zeyl'inde Türkiye hududu «... Sarp karyesi -Karaşalvar dağı... Hediz-meta dağı...Medzybna dağı'nın hattı taksimi meyahı Korat-Kesen dağı Korda dağı hattı taksimi meyahını takiben Harabet Şavşateşki dağı zirvesinin kısmı garbisinden... Şavşateşki dağı hattı taksimi meyahından geçerek Sarı Çay (Kara İslai) dağına vasıl olur... oradan bu ırmağı [Poskhov] terkile hattı taksimi meyahı takiben Erilyan dağına vasıl olur» denilmektedir. Ayrıca şu da ilâve edilmektedir: «(TENBİH) Şurası mukarrerdir ki hudud salifüzzikir irtifaaların hattı taksimi meyahından geçer.»³⁶

İran'la 23 Ocak 1932 tarihinde akdedilmiş hudud andlaşmasında da, uygun düşen yerlerde hudud su bölümü çizgisini takip etmektedir:

...Badehu hat [hudud hattı], hattı bâlâdan 1948 rakımlı tepeye kadar giderek üzerinden geçer; oradan hat Ayou-Beğ dağları tepelerinin taksimi miyah hattını cenuba doğru Yarım Kaya - Guijo yolu dirseğinin 700 metre şimali garbisinde bulunan mezkûr dağların cenub tepesine kadar takip eder...

Hudud Bazırgan garbında Guiberan tepesinin sırtını çıkar ve Gurdji Boulak, Nazik, Kara Koymaz Türk köyleriyle Bezyrgan, Kadjot, Bach Kend, Maokemou İran köyleri arasında taksimi miyah hattını takip eder... Bayazit ve Avadjik arasında daima taksimi miyah hattını takip ederek Kozhine Guoedoka vasıl olur... Khydyr Babadan itibaren hudut hattı... 8000 rakımlı tepeye kadar taksimi miyah hattını takip eder... Sourawou dağlarından, hudut mütemadiyen taksimi miyah hattını takiben Barpuch - Khora'dan geçer...³⁷

3. Nehirler :

Türk andlaşmalarında hudud olarak kabul edilen nehirlere göllere ve bataklıklara uygulanan usulleri altı başlık altında incelemek müm-

³⁶ Düstur, tertip III, cilt 2, sah. 104, 113, 114, 115. Benzer hükümler Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan'la 13 Ekim 1921 tarihli andlaşmada (madde 4) ve bu andlaşmanın I sayılı Merbutundaki «İhtar» da da vardır. Bknz.: Ibid., cilt 3, sah. 36, 37, 38.

³⁷ Ibid., cilt 13, sah. 533, 535.

kün görünmektedir : a) Nehrin genel olarak hudut sayılması, b) kıyılarla hudud tesbiti, c) nehir iltisakı, nehirde bir nokta, d) nehrin mecrası, e) ortaya çizgi ve Thalweg esası, f) nehirlerde adalar.

a) *Nehrin genel olarak hudud sayılması :*

Bazı eski Osmanlı andlaşmalarında hududlar çizilirken nehirlerin genel olarak hudud kabul edildiği de görülmektedir. Meselâ 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 2 nci maddesinde «Timok suyu hudud olup...» denilmekle yetinilmektedir³⁸. Aynı şekilde Avusturya ile akdedilen 1153 (1740) tarihli andlaşmanın 1 nci maddesinde de hudud için «.. nehr-i Sava ve nehr-i Tuna» denilmektedir.³⁹ Yine bu tarihlerde, 18 Eylül 1739 da akdedilen Belgrad andlaşmasında da «.. nehr-i Tuna ve nehr-i Sava iki devlet eyaletleri beyninde hudut ola...»⁴⁰ (madde 3) denilmektedir.

b) *Kıyılarla hudud tesbiti :*

Bazı Osmanlı andlaşmalarında hudud olarak bir nehir alındığı zaman, bu nehrin neresinin hudud olacağı da gösterilmektedir: Nehrin bir kıyısı bir devlete diğer kıyısı da diğer devlete bırakılmaktadır. Böylece hudud nehir kıyılarında tesbit edilmiş olmaktadır. Bazı andlaşmalarda ise, nehir bütün olarak bir devletin ülkesinde kalmakta, hudud nehrin beri kıyısından başlatılmaktadır. Meselâ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 2 inci maddesi bu son şekil düzenlemeye örnektir :

Tamşivar kalesine tâbi Tamşivar eyaleti cümle nevahi ve enharile Devlet-i Aliye'min zaptında olup Erdel tarafından olan sınuru Eflâk vilâyetinin intihasında Morş suyuna varınca Erdel'in bâlâda tâyin olunan hudud-u kaidemesiyle Morş tarafında olan sınuru nehr-i Tise'ye varınca nehr-i Morş'un beri kıyılarıyla ve Tise tarafından olan sınuru Tuna'ya varınca Tise'nin beri kıyılarıyla mahdut olup hudud-u mezkûre dahilinde olan Sebş ve Legoş ve Çanad ve Kanije ve Beki ve Bekerek ve Jayık ve bu cenkden evvel olan Erdel hududundan berveçhi meşruh üzere Morş ve Tise sularının beru kıyıları ile mahdut olan Tamşivar toprağında....⁴¹

Diğer bazı andlaşmalarda ise nehrin kıyılarından her biri bir devle-

³⁸ Erim, *op. cit.*, sah. 64.

³⁹ *Mecmua-i Muahedat*, cilt III, sah. 133.

⁴⁰ Erim, *op. cit.*, sah. 83.

⁴¹ *Ibid.*, sah. 27.

tin hududu sayılmaktadır. Meselâ 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 1 inci maddesi şöyledir :

... ve Eflâk vilâyetinden Olet suyunun karşı yakasında olan yerler Tamşivar kalesile maan Roma imparatorunun zapt ve tasarrufunda olmağla esas ittihaz olunan alahalihi kavli muktezasınca zapt ve tasarrufunda kala ve nehr-i mezburun canib-i şarkisi Devlet-i Aliye'min zabtında ve taraf-ı garbisi Roma imparatorunun zapt ve tasarrufunda olmağla Erdel tarafından cereyan iden Olet suyu nehr-i Tuna'ya munsab olduğu mahalle varınca ve ondan sonra dahi nehr-i Tuna kıyılarıyla İrşova'ya varmazdan mukaddem karşı yakadan Timok suyunun Tuna'ya munsab olduğu mahallin vaki mevzie gelinceye değin zikrolunan sular hudud olub...⁴²

Aynı şekilde 18 Eylül 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 7 nci maddesinde de «... nehr-i Tuna ve nehr-i Sava sahilleri bir taraftan Devlet-i Aliye'me ve diğer taraftan Roma imparatoruna ait olub...»⁴³ denilmektedir. Daha sonraları, yine XVIII nci yüzyılda akdedilen bazı Osmanlı andlaşmalarında nehir kıyılarının hudud alınmasına devam edildiği görülmektedir. Meselâ 28 Aralık 1791 tarihli Yaş andlaşmasının 3 ncü maddesinde «... hat-tı cedid ol havalide harita-i mezkûrede işaret olunmuş mahalden Alina (Glina) nehrinin sahil-i yemininden şuru eyleye...» denilmekte, «... ve andan hat-tı mezkûr nehr-i Une'nin sol yakasına çıkarak garp tarafında vâki menbainadek sürh ile işaret olunan hat üzere...»⁴⁴ devam etmektedir; aynı andlaşmanın yine 3 ncü maddesinde şöyle denilmektedir :

... Devlet-i Aliye ile Devlet-i Rusya memaliki beyninde aleddevam nehr-i Turla hudud olub şöyle ki nehr-i mezburun sol tarafında olan bilcümle arazi ilelebed kâmilen bilâ mümanea-ten Rusya devletinin zir-i hükümetinde baki kala ve nehr-i mezburun sağ kolunda olan bilcümle arazi dahi Rusya devleti tarafından red olunup ilelebed kâmilen bilâ mümanea-ten Devlet-i Aliye'nin taht-ı hükümetinde baki kala.⁴⁵

c) *Nehir iltisakı, nehirde bir nokta, nehir dirseği :*

Bir çok Türk andlaşmasında, nehirler hudud olarak alındığı zaman,

⁴² Ibid., sah. 63.

⁴⁴ Ibid., sah. 178.

⁴⁵ Ibid., sah. 188.

hududun tarifinde akar suların birleştikleri yerlerden faydalanıldığı gibi, nehrin üzerinde belirli noktalar alınarak hududun tesbit edildiği de görülmektedir. Meselâ Rusya ile 24 Haziran 1713 tarihli Edirne andlaşmasının 7 nci maddesinde hudud tarif edilirken, «Erdel ile Samar suyunun nehr-i Özi'ye karıştığı mahalden zikr olunan suların rast ortasıyla başlarına varınca hudud katolunub...»⁴⁶ denilmektedir. Yakın tarihli andlaşmalarda da nehirlerin birleşme noktalarının hudud tâyininde esas alındığı görülmektedir. Meselâ 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 36 ncı bendinde Sırbistan hududundan bahsedilirken, «... hudud-i cedide şimdiki hattı takip ederek (Drina) nın (Sava) ile birleştiği mahallindenberu mecrası boyunca...»⁴⁷ gösterilmektedir. Lozan'da, 24 Temmuz 1923 de imzalanan barış andlaşmasının 2 nci maddesinde Yunanistan'ın hududu gösterilirken, bu hududun, Türkiye - Yunanistan - Bulgaristan hududlarının Meriç üzerinde birleştikleri noktadan, «... Arda ve Meriç nehirlerinin birleştiği noktaya kadar...»⁴⁸ uzanacağı açıklanmaktadır. Fransa ile 30 Mayıs 1926 tarihli andlaşmanın 1 numaralı protokolunda hududlar nehir ve çaylarla gösterildiği zaman, «iltisak» noktaları hudud tarifinde geniş bir şekilde kullanılmaktadır⁴⁹. İngiltere ve Irak'la akdedilen 5 Haziran 1926 tarihli andlaşmanın Merbut'unda da akarsuların birleşme noktalarına atıflarda bulunulmaktadır :

... Dicle nehri ile Habur çayının noktai iltikalarından bed ile Habur çayının hattı mutavassıt veya Talveğini takiben mezkûr çayın mültekasına kadar; Siyomez'den geçen çay mültekasının menbainâ doğru üç kilometrede kâin bir noktasına kadar Hazil çayının...; Habor çayı mansabına doğru tahminen bir buçuk kilometre boyunca mezkûr çayın Aroş ve Ceramuş muntakasından inen bir çay ile iltikasına kadar; bu çayı takiben, Kâşure'den gelen çayı şimalde bırakarak birincisi Cerasmos'tan ve ikincisi Aros'dan inen iki mühim kolun yekdiğeriyle telâkkisine kadar...⁵⁰

Bazı andlaşmalarda da hudud olarak kabul edilen nehirlerin «bir noktasına», «menbainâ» veya «dirseğine» kadar olan kısımları hudud tarifi için kullanılmaktadır. Meselâ 3 Ekim 1739 tarihli Niş andlaşmasının 2 nci maddesinde menbalar hudud tâyininde şu şekilde kullanılmaktadır:

⁴⁶ *Ibid.*, sah. 57 - 58.

⁴⁷ *Ibid.*, sah. 417.

⁴⁸ *Düstur*, tertip III, cilt 5, sah. 9.

⁴⁹ *Ibid.*, cilt 7, sah. 1500, 1501.

⁵⁰ *Ibid.*, cilt 7, sah. 1517.

... Özü suyunun öte tarafından Salvarderesi lisanında Konskiyedi tesmiye olunan ırmağ-ı sağırden kebir nehr-i Berda'ya varınca nehreyn-i merkumeynin menbalarından bir hat-tı müstakim çekilip işbu nehreyn beyninde olan bilcümle arazi Devlet-i Aliye-i Osmaniyeye kala. ⁵¹

Yunanistan hududu hakkında 23 sefer 1248 (1832) tarihli andlaşma ile hudud tâyin edilirken «... hat-tı hudud nehr-i sagirin [ağzından] menbaina kadar çıktıktan sonra...» ⁵² denilmektedir. Cumhuriyet devri andlaşmalarında da bu çeşit örnekler bulmak mümkündür. Meselâ Fransa ile 30 Mayıs 1926 tarihli andlaşmanın 1 numaralı protokolünde hudud na kadar çıkararak...» ⁵³ denildiği gibi, İngiltere ve Irak'la akdedilen 5 Haziran 1926 tarihli andlaşmanın Merbutu'nda da «...Bu noktadan itibaren Bayco çayının Robozak'daki kolunun menbaina kadar;.... bu küçük çay tarif edilirken «... 37 - Bu noktadan itibaren Eğrikane deresinin menbaini kendi menbaina kadar; ...bu çay kendi menbaina kadar..» ⁵⁴ gibi ibareler de görülmektedir.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının 2 nci maddesinde Yunanistan'la olan hudud gösterilirken bu hududun Meriç mecrasından «...Arda menbaina doğru bu nehir üzerinde ve Çörek köyün hemen civarında olmak üzere arazi üzerinde tâyin edilecek bir noktaya kadar; Arda mecrası; Oradan cenubu şarkî istikametinde Bosna köyün bir kilometre mansap cihetinde Meriç üzerinde kâin bir noktaya kadar...» ⁵⁵ uzayacağına işaret edilmektedir.

«Nehir dirseği» esasının kullanıldığı bir andlaşma, Bulgaristan'la 16-29 Eylül 1913 tarihinde akdedilen barış andlaşmasıdır; bu andlaşmanın 1 nci maddesinde «...hudud Meriç dirseğinin kısm-ı garbisini değirmene kadar takip ederek...» ⁵⁶ devam etmektedir. Fransa ile akdedilen 30 Mayıs 1926 tarihli andlaşmaya 1 numaralı ek protokolde de hududun «... 54-...Süep deresinin cenuba teveccüh etmek üzere yaptığı dirseğe kadar...» ⁵⁷ gideceği belirtilmektedir.

d) *Hududun «nehirin mecrası» ile gösterilmesi :*

Bazı andlaşmalarda, hudud tarif edilirken sadece belirli bir nehrin

⁵¹ Erim, op. cit., sah. 116.

⁵² Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 273.

⁵³ Düstur, tertip III, cilt cilt 7, sah. 1501.

⁵⁴ Ibid., cilt 7, sah. 1517, 1518.

⁵⁵ Erim, op. cit., sah. 459.

⁵⁶ Ibid., cilt 5, sah. 9.

⁵⁷ Düstur, tertip III, cilt 7, sah. 1502.

«mecrası» boyunca gideceği belirtilmektedir. Bilhassa nispeten küçük akarsularda böyle yapıldığı görülmektedir. Meselâ 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 14 ncü bendinde Rumeli-i Şarkî'nin hududundan bahsedilirken, hudud için «... (Tuzludere) ye kadar inecek... (Topolnika) çayı ile iltisak ettiği noktaya değin bu derenin ve badehu... iki kilometrelik kadar dahi (Topolnika) çayının mecrasınca gidecek...» yine aynı bende göre hudut «... (Arda) çayına mülâki olacak ve... (Adaseli) karyesi kurbinde kâin bir mahalle kadar bu çayın mecrası boyunca gidecekti.»⁵⁸ Bulgaristan ile 16-29 Eylül 1913 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde de bu «nehir mecrası» esasının bir çok örneği görülmektedir :

... İki memleket arasındaki hudud Bahrisiyah üzerinde bulunan «Aya Yovanna» manastırının cenubunda kâin «Rezavaya» suyu mansabından bed ederek işbu suyun mecrasını «Piregu» suyu mansabına kadar takip eder... badehu hudud daima «Rezavaya» suyunu takip ederek «Torfu çiftliği» ni Bulgaristan' da bırakır... Hat-tı hudud «Piregu» ve «Delidere» sularının nokta-i iltisakından itibaren «Delidere» mecrasını takip eder ve mezkûr su ile beraber şimali garbî istikamet-i umumiyesine imtidat ederek... «Golema» suyuna vâsıl olur. Hudud «Golema» suyunu takriben iki kilometre tulünde takip ederek işbu suyun «Karabanlar» ın cenubunda gelen yine kendisinin diğer bir kolu ile iltisak ettiği noktaya vâsıl olur.⁵⁹

Bazı andlaşmalarda da «mecra» terimi yerine «başlıca mecra» terimi kullanılmıştır. Meselâ Rusya ile 5 Aralık 1857 tarihli sınır andlaşmasının 1 nci bendinde şöyle denilmektedir :

... [Hudud hattı] Nut çayının başlıca mecrasından geçerek... oradan dahi Azer nehrinin başlıca mecrasından ayrılmayarak... bu mahalden Arpa çayın mecrasından yukarılara çıkarak... Deli çayın başlıca mecrası boyunca giderek... Kur nehrinin başlıca mecrası boyunca giderek... Besenhov çayının başlıca mecrası ile inerek... işbu derenin başlıca mecrası boyuna gidip...⁶⁰

Aynı andlaşmanın 1 nci bendinin sonunda, andlaşma metninde kulla-

⁵⁸ Erim, *op. cit.*, sah. 410, 411.

⁵⁹ *Ibid.*, sah. 458 - 459.

⁶⁰ *Ibid.*, sah. 359, 360, 361, 362.

nılan «başlıca mecra» teriminiyle ne anlaşılmalı gerektiği de şöyle açıklanmaktadır :

... ve hat-tı hudud falan çayın veyahut nehrin başlıca mecrası boyunca gider demekten komisyonun muradı hat-tı mezkûr ol çay veya nehrin başlıca mecra hattına tâbi olduğunu ve bu nehir ve çayın bir kaç şubesi olduğu takdirde mecrası tegayyür eylese bile hat-tı hudud-i daima başlıca şube itibar olunmak lâzımgelip şu başlıca şube tegayyüründen dahi nehrin veyahut çayın münkasem olduğu şubatin en vüs'atlısı anlaşılmalı iktiza eder. ⁶¹

e) *Ortay çizgi ve Thalweg esası :*

Türk andlaşmalarında, hudud olarak nehirler kabul edildiği zaman kullanılan önemli usullerden biri de nehrin iki kıyısına eşit mesafede bir ortay çizgi esasıdır; bir çok andlaşmada ise nehirlerde hudud thalweg kabul edilmektedir. Bazı andlaşmalar her iki esası birlikte kabul etmekte, seyrüsefere müsait olmıyan nehirlerde ortay çizgi esasının, seyrüsefere müsait nehirlerde ise thalweg esasının kullanılacağını belirtmektedir. Meselâ 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan andlaşmasının 6 ncı maddesi bu bakımdan şöyledir :

Bir nehir veya ırmağın sahilleriyle tâyin olunmayıp ta mecralarıyla tâyin edilen hududa gelince işbu Muahedename tarifatında istimal edilen (Cours) mecra ve (Chenal) kanal tabirleri bir taraftan seyrüsefere gayri müsait olan nehirlerde su mecrasının veyahut başlıca kolunun, diğer taraftan seyrüsefere müsait olan nehirlerde başlıca seyrüsefer kanalının mutavassıt hattı olan nehirlerde başlıca seyrüsefer kanalının mutavassıt hattı manasına gelir.

Mahaza hattı hududun muhtemel olan tebeddülâtından hattı mezkûrun bu suretle tâyin edilen mecra veya kanalı mı takip edeceği veyahut mezkûr mecra veya kanalın işbu muahedename mevkie mer'iyete vazedildiği anda haiz bulunduğu vaziyette mi sureti kaat'iyede tâyin edileceğini tasrih etmek tahdidi hudud komisyonuna ait olacaktır. ⁶²

Diğer andlaşmalarda ise, böyle sarıh bir ayırma yapılmadan, ortay çizgi veya thalweg esası kullanılmaktadır. Meselâ 1190 (1776) tarihinde

⁶¹ Ibid., sah. 362 - 363.

⁶² Düstur, tertip III, cilt 5, sah. 10.

Avusturya ile akdedilen andlaşmanın 1 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

... Duna suyunun nısfı Devlet-i Aliye'nin ve nısf-ı aharı Devlet-i imparatoriyenin olmak üzere... ve mahall-i mezkûredeğin Pastrıçe suyunun nısfı Devlet-i Aliye'nin ve nısf-ı aharı Devlet-i imparatoriyenin olub lâkin dere-i mezkûreden sonra kül-liyen Pastrıçe suyu Devlet-i Aliye'nin olub... andan nehr-i merkumun nısfı ile gelüb... kariye-i merkumdan nehr-i Prut'a varınca nısfı Devlet-i Aliye'nin ve nısf-ı aharı Devlet-i imparatoriyenin olmak üzere...⁶³

XIX ncu yüzyılın ikinci yarısından sonra akdedilmiş hudud andlaşmalarında daha ziyade thalweg esasının uygulanmakta olduğu görülüyor. Burada «thalweg» karşılığı olarak «nehir kökü» teriminin kullanılmış olduğuna da işaret etmek yerinde olacaktır. 5 Mart 1878 tarihli Ayastafanos Mukaddeme-i Sulhiyesinin 1 nci maddesinde hudud için «... (Bozana) nehri ta kökünden yani en derin mahallinden denize kadar gidecektir...», 3 ncü maddesinde Sırbistan hududu için de, «... merbut harita mucibince (Drina) nın ta kökünden yani en derin mahallinden başlayarak... mezkûr çayın hat-tı cereyanı üzerinden... [giderek]... (Batince) ırdağının hat-tı cereyanı üzerinden» uzanacak denilmekte, aynı andlaşmanın 6 ncı maddesinde Bulgaristan hududunun «... (Karaçaova) çayına varacak ve bu çayın hat-tı cereyanı üzerinde gittikten... sonra» devam edeceği, andlaşmanın 19 ncu madde 1 nci fıkrasında da hududun «... (Kili kanalının ta kökü yani en derin yeri» boyunca gideceği belirtilmektedir.⁶⁴

XX nci yüzyıl andlaşmalarında thalweg esasının uygulandığı çoğunlukla görülmektedir. Mesel 16-29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan'la akdedilmiş barış andlaşmasının 1 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

[Hudud] «Akalın» ve «Kayalıklı Köyü» karyeleri arasında cereyan eden ırmağın menbana en kestirme tarikle gider ve ırmağın talveğini takip ederek «Kızıldeli deresi» ne iner. Bu ırmaktan itibaren «Gökçepınar» ı Bulgaristan'da bırakarak «Kızıldeli deresi» mecrasını alır ve oradan... «Soğanlık balâ» nın üç kilometre şarkında bulunan bir noktada ce-

⁶³ Mecmua-i Muahedat, cilt III, sah. 146, 147, 148.

⁶⁴ Erim, op. cit., sah. 387, 389, 391, 396. Prof Erim (sah. 387) dipnotunda bu andlaşmanın Fransızca metninde «nehir kökü» terimi karşılığının «thalweg» olduğuna işaret ediyor.

nuba doğru ırmağın talveğini takip ederek aynı ırmağın menbana gider ve... «Mandıra» suyunun talveğini takip ederek «Mandıra» nin garbında «Meriç» e vâsıl olur...

Bu noktadan itibaren Meriç'in talveğini nehrin «Kaldırkez» karyesinin üç buçuk kilometre cenubunda ve iki kola ayrıldığı noktaya kadar takip ederek oradan da «Ferecik» in civarından geçen sağ kolun talveğini bittakip Adalar denizine müntehi olur. ⁶⁵

Yine bu andlaşmanın 1 numaralı Melfuf'unu teşkil eden protokolün 5 nci maddesinde de «Tunca ile Meriç ve Arda nehirleri müstesna olduğu halde nehirlerle ırmaklara gelince hat-tı hudud bunların talveğini takip edecektir. Salifüzzikir üç nehre taalluk eden hat-tı hudud protokolde tamamiyle gösterilmiştir» denilmektedir. ⁶⁶

Cumhuriyet devri hudud andlaşmalarının hemen hemen hepsinde nehirler için bilhassa thalweg esasının kabul edilmiş olduğu söylenebilir. Rusya ile 16 Mart 1921 tarihinde akdedilen Moskova andlaşmasının 1 nci maddesinde hudud «Arpaçayı ve Aras talveğini takip ederek aşağı Karasu mensabına vasıl olan hat ile tâyin olunmuştur»; ⁶⁷ bu andlaşmanın 3 ncü maddesinde Nehcivan arazisinin hududu «Aras talveğinin şarkı ile» ⁶⁸ belirtilmektedir; aynı andlaşmanın I (A) sayılı Zeyl'inde şöyle denilmektedir: «[Hudud] ... Arpa çay ırmağına vasıl olur - oradan mütemadiyen Arpa çay talveğini takip ile (Aras) a gelir - Aras talveğini aşağı Karasu mansabına kadar takip eder.» ⁶⁹

Thalweg esasını Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan ile 13 Ekim 1921 de akdedilen andlaşmada da görmek mümkündür. Bu andlaşmanın 4 ncü maddesinde Türkiye'nin şimali garbi hududundan bahsedilirken bu hududun «... Arpa çayı Aras talveğini Nizni Karasu menbana kadar takip eden hat ile» ⁷⁰ tâyin edilmiş olduğu belirtilmektedir. Aynı andlaşmanın 1 sayılı Merbut'unda şöyle deniliyor :

... [Hudud] Kartankale köyünün şarkına kadar Kura nehri talveğini takip eder... Oradan daima Arpa çayı talveğini takiben Aras'a gelir. Oradan Aras talveğini Ermenistan hududunun ni-

⁶⁵ Ibid., sah. 460 - 461.

⁶⁶ Ibid., sah. 467.

⁶⁷ Düstur, tertip III, cilt 2, sah. 104.

⁶⁸ Ibid., cilt 2, sah. 106.

⁶⁹ Ibid., cilt 2, sah. 115.

⁷⁰ Ibid., cilt 3. sah. 28.

hayet bulup Azerbeycan hududunun başladığı (Urmiye) köyüne kadar takip eder. Bادهu Aras talveğini Azerbeycan hududunun nihayet bulduğu aşağı Karasu munsabına kadar takip eder. ⁷¹

Daha yakın tarihli hudud andlaşmalarında da aynı thalweg esasının uygulanmakta olduğu görülmektedir. Meselâ Suriye ve Lübnan adına Fransa ile 30 Mayıs 1926 da akdedilmiş andlaşmaya ek 1 numaralı protokolde şöyle denilmektedir :

Hudud, denizden ve Payasçayı mansabının bir kilometre cenubunda bir noktadan başlayacaktır.... 4 - Bâlâda zikrolunan münhedim köprüden itibaren Kozdere yatağının mültekasına kadar, Payasçayı mecrası ile; 5 - Kozdere yatağının Payas çayı ile iltisakından itibaren Kozdere kariyesinden gelen her iki talveğin mültekasına kadar, Kozdere yatağı ile; 6 - Bâlâdaki mültekadan itibaren, Kozdere köyünün beş yüz metre şarkında kâin bir noktaya kadar en cenuptaki talveğ ile...; 20 - Bâlâdaki köprüden itibaren Korderesinin kendi mecrasını takiben Koçanlı talveğinin mültekasına kadar...; 29 - Bâlâdaki noktadan itibaren Sabunsuyu mecrasını takiben ve işbu çayın, Hayoğlunun 1500 metre cenubu şarkisinde kâin talveg ile mahalli telâkkisine kadar; 30 - Bâlâdaki mültekadan itibaren ve talveği takiben Merdanlı'dan Şiltaha giden ize kadar... ⁷²

İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihinde akdedilen andlaşmanın Merbut'unda da thalweg esası uygulanmaktadır :

Dicle nehri ile Habur çayının noktai iltikalarından bed ile Habur çayının hattı mutavassıt veya talveğini takiben mezkûr çayın Hazil çayı mültekasına kadar; Siyomez'den geçen çay mültekasından menbaina doğru üç kilometre kâin bir noktaya kadar Hazil çayının hattı mutavassıt veya talveği;... Şark istikametini takiben bu boğazdan inen büyük çay talveğinin Habor çayı ile noktai iltisakına kadar... ⁷³

İran'la 23 Ocak 1932 tarihinde akdedilen hudud andlaşmasında da thalweg esası şöyle kullanılmaktadır :

⁷¹ Ibid., cilt 3, sah. 37, 38.

⁷² Ibid., cilt 7, sah. 1499, 1500, 1501.

⁷³ Ibid., cilt 7, sah. 1517.

Türkiye ile İran arasındaki hudud Aras nehriyle Karasu ırmağının telâkki noktasında İran arazisinde kâin 1 numaralı hudud taşından başlar. Bادهu Karasu ırmağının thalweg hattını Borolan gölüne kadar takip eder... [Hudud] Kani - Reche vadisine iner, bu vadinin thalweg hattını 700 metre garbe doğru, sonra 500 metre de cenuba takip eder... bu derenin thalweg hattını 500 imtidadınca garbe doğru takip eder... Sonra Berdereche Tchay'ın Thalweg hattını bu çayın Garachine dağı'nın 1000 metre garbindan inen dere ile birleştiği noktaya kadar takip eder. Hat cenuba doğru 1600 metre imtidadınca bu derenin Thalweg hattını takip eder...⁷⁴

f) *Nehirlerde adaların durumu :*

Osmanlı andlaşmalarında, nehirlerdeki adaların hangi tarafa ait olacağı hakkında çeşitli usuller uygulandığı görülmektedir. Bazen adalar eskiden kimin zaptında ise andlaşma ile yine o tarafa bırakılmaktadır. Meselâ 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 4 ncü maddesi şöyledir :

... ve nehr-i mezburun bu mahallinde olan adalar Roma İmparatorunun askerile muhafaza olunub zabt ve tasarrufların olmağla alâhalihî esas muktezasınca yine kadimî arazi-i muayyeneleriyle zabt ve tasarruflarında kalalar...⁷⁵

Bazı andlaşmalar ise adaların hangi tarafa ait olacağını sarîh olarak göstermektedir. Meselâ Avusturya ile 1153 (1740) tarihinde yapılan andlaşmanın 4 ncü maddesinde şöyle denilmektedir :

Nehr-i Tuna'da vaki adalardan Perişe ve Kızılova ve Hırsarcık adaları Devlet-i Aliye tasarrufunda kalub zikrolunan adalardan maada İbroşva kalesinin yukarı Belgrad hizasındaki vaki sagir ve kübra adalar Nemçe Çasarı veresesi müşarünileyhin tasarrufunda kala ve nehr-i Sava'da vaki Çingene adası tabir olunan adayı mezkûrden maada nehr-i Sava'nın munseb olduğu mahallinedek vaki sagir ve kübra adalar verese-i müşarünileyha tasarrufunda kalacak...⁷⁶

Rusya ile 14 Eylül 1829 da akdedilen Edirne andlaşmasının 3 ncü maddesi de şu hükmü ihtiva etmektedir :

⁷⁴ Ibid., cilt 13, sah. 532, 534, 535.

⁷⁵ Erim, op. cit., sah. 64.

⁷⁶ Mecmua-i Muahedat, cilt III, sah. 135.

Purut nehri kelevvel Buğdan toprağına muttasıl olduğu mahalden Tuna nehrine kavuştuğı mahalle kadar beyneddevleteyn hudud ola ve bu mahalden hat-tı hudud nehrinin cereyaniyle Hızırilyas boğazına varıp şöyleki nehr-i mezkûrun müteaddit kollarında teşkil olunan cemi adalar Rusya devletinin tasarrufunda kalup nehr-i mezkûrun sağ sahili kemafilevvel taraf-ı Devlet-i Aliye'de kala...⁷⁷

Bir andlaşma ile bir tarafa bırakılmış adaların sonradan başka bir andlaşma ile diğer tarafa verildiğı de görülmektedir. Meselâ Besarabya hududuna dair 14 Haziran 1857 tarihli andlaşmanın 2 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

Bin sekizyüz elliyedi senesi kânunusaninin altısı tarihinde tanzim olunan protokole melfuf olan haritada gösterildiğı üzere Tuna boğazlarında bulunub delta tâbir olunan adaların Paris muahedesinin yirmi birinci bendine zamimen meşrut olduğu veçhile Buğdan eyaletine ilhak olunacak iken mukadde-me tâbi olmuş oldukları Devlet-i Aliye'nin taht-ı hükmet-i müstakilesine terk olunmalarına düvel-i muahede taraflarından karar verilmiştir.⁷⁸

Bazı andlaşmalarda adaların müşterek olarak kullanılacağı belirtilmektedir. Meselâ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 5 nci maddesinde, «.. mabeynde olan nehr-i Sava ve bu mabeynde vâki adalar dahi müşterek olub gerek sefinelerin mürur ve uburu ve gerek menafide iki tarafın reayası alesseviye intifa eyleyüp birbirile hüsnü muamele eyleyeler...»⁷⁹ Bazı andlaşmalarda ise adalar hiçbir devletin hâkimiyetine tâbi kılınmamaktadır. Meselâ 16 Mayıs 1812 tarihli Bükreş andlaşmasının 4 ncü maddesinde bu bakımdan şöyle denilmektedir :

... ve İsmail pişgâhından marüzzikir Kili boğazına kadar nehr-i Tuna'nın Rusya devleti tasarrufunda kalacak sahil-i yesarına ziyade karip olub kablessefer gayrı meskûn olan küçük adalar devleteynin birinden zabt ve tasarruf olunmayarak ve bundan böyle işbu adalarda istihkâmat ve ebniye ihdas kılınmayarak haliyetülhaliye bırağıla ve fakat kat-ı hatap ve sayd-ı mâhi misullu maslahat için tarafeyn reayasının amd şüdleri caiz ola...

⁷⁷ Erim, op. cit., sah. 280.

⁷⁸ Mecmua-i Muahedat, cilt IV, sah. 271 - 272.

⁷⁹ Erim, op. cit., sah. 28.

Bazı andlaşmalarda da adaların hangi tarafa ait olacağını bir komisyonun tâyin edeceği belirtilmektedir. Meselâ 17 Eylûl 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 7 nci maddesinde :

... ve nehr-i Tuna ve nehr-i Sava'da mevcut olan ve müceddeden hudus iden adalar minazüünfiha olduklarından âtîde mu-sarrah olan maddenin mefhumu üzerine tâyin olunacak mu-haddilerin marifetleriyle bu makule adalar hangi tarafın se-vahiline akreb bulunurlar ise oltarafa ait olalar ve hududların tahdid zikrolunan adalar temyizi maddesinde tâyin olunacak müddetle tarafeynden mesaha oluna...⁸¹

denilmektedir. Aynı şekilde 16 - 29 Eylûl 1913 tarihli Bulgaristan'la barış andlaşmasına 1 numaralı Melfuf'un 1 numaralı protokolünde de şöyle denilmektedir : «B) Meriç'in mecrasında kâin adalara müteallik tahdid-i hudud muamela-tı bir komisyon-i mahsusa tevdi edilecektir.»⁸²

4. Göller ve bataklıklar :

Türk andlaşmalarında hududlara tesadüf eden göller ve bataklıklar-la ilgili hükümler de görülmektedir. Meselâ 5 Mart 1878 tarihli Ayastafanos Mukaddeme-i Sulhiye'sinin 6 nci maddesinde şöyle denilmektedir:

... [Bulgaristan hududu] (Gramos) dağına kadar giden hudud-i garbiyesi boyunca gidecek ve andan sonra (Kesriye) gölünden (Mogoleniça) yani (Karaçova) çayına varacak... ve oradan (Beşik) gölünün ortasından (Ştruma) ve (Karasu) çaylarının mensabına gidecek....⁸³

Karadağ hududunu da tâyin eden 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 28 nci bendinde hudud için «... (Gorika - Topal) nam adacık kurbinde gölü geçerek doğruca tepenin zirvelerine vasıl olacak...»⁸⁴ denilmektedir. Rusya ile 16 Mart 1921 tarihinde akdedilen andlaşmanın 1 (A) sayılı Zeyl'inde hudud «... badehu Kazapın gölünü ikiye ayırarak...»⁸⁵ devam etmektedir. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'la 13 Ekim 1921 tarihinde akdedilen andlaşmanın 1 sayılı Merbut'unda

⁸⁰ Ibid., sah. 249 - 250.

⁸¹ Ibid., sah. 85.

⁸² Ibid., sah. 467.

⁸³ Ibid., sah. 391.

⁸⁴ Ibid., sah. 415.

⁸⁵ Düstur, tertip III, cilt 1, sah. 114.

da hududun «Kozabin gölünü iki kısma ayırarak...» çizildiği belirtilmektedir⁸⁶.

İran'la 23 Ocak 1932 tarihinde akdedilen andlaşmanın 1 nci maddesinde hudud bataklıklardan da geçirilmektedir :

... badehu bataklık sahilinin en şimali noktasına kadar cenuba doğru inerek bu noktadan hat [hudut hattı] bataklığın ortasına teveccüh eder ve Tchoukour - Rech'in 500 metre şimalindeki cenub sahiline kadar bataklığın ortasını takip eder...⁸⁷

5. Diğer usuller :

Türk andlaşmalarında hududların tesbiti ile ilgili olarak başka usullerden de faydalandığı görülmektedir. Bu örnekleri şu başlıklar altında vermek mümkündür : a) Top menzili esası, b) aşiret ve köylerin esas alınması, c) saat esası, d) geometrik çizgiler esası, e) demiryolunun hudud olarak alınması.

a) Top menzili esası :

«Top menzili» esası, bilindiği gibi, aslında karasularının genişliğini tesbitte öne sürülmüş tarihî kıstaslardan biridir. Bununla beraber, meselâ 4 Ağustos 1791 tarihli Zıştov andlaşmasının 3 ncü maddesinde, kalenin etrafındaki arazi top menziline dayanılarak şöyle tesbit edildiği görülmektedir :

... ve [hudud hattı] haritada sarı renk ile beyan olunan Isturlik yahut Isturliç nam Devlet-i Aliye kalesi enhasından çekilen bu veçhile kale-i mezkûre ve top mesafesiyle tasrih oluncak enhası Devlet-i Aliye'nin tasarrufunda kala....⁸⁸

b) Aşiret ve köylerin esas alınması :

Bazı Osmanlı andlaşmaları da hududu tarif ederken aşiretlere ve köylere atıfta bulunmaktadırlar. Meselâ İran'la 22 Şevval 1049 (1640) tarihli andlaşmada şöyle denilmektedir :

⁸⁶ Ibid., cilt 3, sah. 37.

⁸⁷ Ibid., cilt 13, sah. 533.

⁸⁸ Bknz.: Mehmet Gönlübol, *Barış Zamanında Sahil Sularının (Karasuları ve Bitişik Bölge) Hukukî Statüsü*, Ankara, 1959, sah. 19 - 21.

⁸⁹ Erim, *op. cit.*, sah. 178.

... «Bağdat» ve «Azerbeycan» semtlerinde olan sınır-ı huduttan Cesar ve Baddanî nam mahaller canib-i hümayunumuza müteallik olup... nam mahal sınır tâyin olunub mabeyninde olan sahraları ile canib-i hümayunumuza olup ve... meyil başı sınır tâyin olunub canib-i hümayunumuza ola ve Cak (?) aşiretlerinin Ziyaeddin ve Harunî (?) tâbir olunur kabileleri taraf-ı şerifimize olup Berde (?) ve Zerdoli (?) öte tarafa kalub ve dağ üzerinde vaki olan Zincir kalesi hedm ve harab olup kale-i mehdume-i mezburenin garbî tarafında olan köylükler canib-i hümayunumuza kalub şarkî tarafında olan köylükler öte canibe ola.. ve Orman kalesi tevabii köyleri ile o tarafa kalub...⁹⁰

Daha yakın tarihli andlaşmalarda da, meselâ 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 28 nci bendinde de, Karadağ ile hudud tâyin olunurken aşiretlerden faydalanılmaktadır :

... ve hat-tı hudud bir tarafta (Kuçi - Drekalaviçi) aşireti ve diğer taraftan (Kuçka-Kırajna) ile (Klementi) ve (Grüdi) aşiretleri arasında vâki hudud-i hazıra ile (Podgoriça) ovasına kadar karışacak ve oradan (Klementi) ve (Hoti) aşiretlerini Arnavutluğa bırakarak (Plavnika) üzerine müteveccih olacaktır...⁹¹

c) *Saat esası :*

Osmanlı andlaşmalarında hudud çizilirken saat esasının da kullanıldığı görülmektedir. Saat esası ya hududun belirli bir noktaya göre (meselâ bir kaleye göre) ne kadar uzaklıktan geçeceğini göstermek için, ya da hudud çizgisinin ne kadar uzunlukta olacağını belirtmek üzere kullanılmaktadır. Meselâ Avusturya ile 1112 (1702) tarihli hududnamenin birçok yerinde «iki saatlik hat-tı müstakim» esası kullanılmaktadır⁹². Yine Venedik'le akdedilen 1130 (1717) tarihli andlaşmanın 4 ncü maddesinde de şöyle denilmektedir :

Akdeniz sevhilinde vâki Venedik Cumhuriyeti mutasarrufunda bulunan Ve Firendos ve Veniçe ve Preveze kalaları alahalühi esas tarafından birer saatlik arazi hudud kat'ına memur

⁹⁰ Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 310.

⁹¹ Erim, op. cit., sah. 415.

⁹² Meselâ Bknz.: Mecmua-i cilt II, sah. 261, 264.

olan vekiller canibinden hak ve adl üzere tâyin ve vaz'ı alâ-yim ile temyiz oluna...⁹³

Diğer taraftan 23 Haziran 1724 tarihli Bölüşme andlaşmasının 1 nci maddesinde geniş ölçüde saat ve düz hat esasının kullanılmış olduğu görülmektedir :

... Şemahi şehrinden Bahr-i Hazer tarafına sahih-i kâmilüayar saatler ile meş'i mutavassıt üzere istikamet ile yürünüb Bahr-i Hazer'de derya kenarına vardıklarında Şemahi'den deryaya varınca kaç saat gelmiş ise teslim olunub ve deryadan başlanıb sülüsani olan mahalle nişan vaz kılınır Şemahi nehri tarafında olan sülüsü Devlet-i Aliye'nin zir-i hükûmetinde olup Han-ı müşarünileyh tasarrufunda ve Bahr-i Hazer tarafı olan sülüsani müşarünileyh Mosko Çarı'nın tarafına kala ve Çar-ı müşarünileyh zabtında olan Dobrine kalesinin derya kenarında kara tarafına kezalik meş'i mutavassıt ve istikamet ile yürünüp yirmi iki saat tamam olduğu mahalle nişan vazolunup Şemahi ile Bahr-i Hazer beyinde vaz olunan nişandan Derbend mukabilinde vazolunan nişana varınca sağa ve sola sapmaksızın istikamet ile yürünüp münasip olan mahallere nişanlar vaz ederek Derbend karşısına vazolunan nişana varıla Şirvan eyaleti nihayet bulduğu mahalde derya kenarından kara tarafına meş'i mutavassıt ile yirmi iki saat yürünüp...⁹⁴

Saat esasını XIX ncu asır andlaşmalarında da buluyoruz. Meselâ 14 Eylûl 1829 tarihli Edirne andlaşmasının 4 ncü maddesinde, hudut «... mahalle kadar mümted hat ola ve bu veçhile Ahıska ve Ahisleklek kaleleri şimalde ve hat - tı hudud - i mezkûrun dahilindeki iki saatten ekal olmamak üzere mesafede kala...»⁹⁵ denilmektedir. Yunan hudud hakkında 23 sefer 1248 (1832) tarihli andlaşmada da şöyle deniliyor : «... lâkin Yunan kalesi müstesna olmağla yarım saatten ekal ve bir saatten ziyade olmamak üzere bir daire - i arz ile canib - i Devlet - i Aliye'ye kemakân ait ola...»⁹⁶

⁹³ Ibid., cilt II, sah. 181. Benzer bir hüküm Venedik'le 1145 (1732) tarihli andlaşmanın 4 ncü maddesinde de vardır. Bknz.: Ibid., cilt II, sah. 199.

⁹⁴ Erim, op. cit., sah. 75 - 76.

⁹⁵ Ibid., sah. 281.

⁹⁶ Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 274.

d) *Geometrik çizgiler esası :*

Yukarıdaki bazı örneklerde de görüldüğü gibi Türk andlaşmalarında, hududların bazı kısımlarını geometrik çizgilerle (bilhassa doğrularla) düzenleme sık sık kullanılmaktadır. Meselâ Venedik'le 111² (1700) tarihinde akdedilen andlaşmanın 8 nci maddesinde «... kalesine varınca hudud müstakim çekilip sınırlar tefrik oluna...»⁹⁷ denilmektedir. 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 4 ncü maddesi de hududu

Nehr-i Tise'nin Tuna'ya karıştığı mahalde Titel karşısında Tise'nin beru yakasında olan ucundan karşı Sezem tarafına tamam mukabilinden Mervik'e doğru Bosunt suyunun beru yakasına bir hat-tı müstakim farz olunup...⁹⁸

diyerek belirtmektedir. 23 Haziran 1724 tarihli Bölüşme andlaşmasının 3 ncü maddesi de hududun bir kısmını şöyle gösteriyor :

Memalik-i Acemden Devlet-i Aliye'm tarafına tahsis kılınan memalik hududu beyanındadır ki Acemde kalan Erdebil şehrinin kenarından Tebriz tarafına meş'i mutavassıt ile bir saat yürünüb tamam olduğu mahalle bir nişan vazoluna ve bu nişanda hudud-u selâse itibar olunan mecmuan-nehreyne doğru hat-tı müstakim çekilip mecmuan-nehreyne varılup nihayet bula ve bu hattın Ardubad ve Tebriz tarafında olan mahallerdir ki Ardubad ve Tebriz gölü be Merend ve Meragazumne ve Huyzoros ve Selmas ve sair hat-tı mezbur dahilinde olan memleket-i Azerbeycan tevabi-i mülhakatiyle ve Gence ve Berdad ve Karabağ ve Nehcivan ve Kal'a Revan ve Üç Kilisa ve umumen Revan memleketine tabi bilcümle kasabat ve büldan Devlet-i Aliye'min zaptı ve tasarrufunda kala ve keزالik Ardebil şehri kenarından Tebriz tarafına bir saat mahalle vaki vazolunan nişan-ı mezburdan Hamedan'a varınca çekilen bu hat-tı müstakimin uğradığı mahalde vaki kasabat ve kura havalisi ve Hamedan mülkiyatı ve havalisile Devlet-i Aliye'min zapt ve tasarrufunda kalup...⁹⁹

Venedik'le 1145 (1733) tarihli andlaşmanın 1 nci maddesinde saat esası kullanıldığı gibi, «yerin iktizasına göre müstakim veya pergârî hat ile» hudud tâyin edilmektedir :

⁹⁷ Ibid., cilt II, sah. 160.

⁹⁸ Erim, op. cit., sah. 28.

⁹⁹ Ibid., sah. 77 - 78.

Hersek'de vaki ...[bazı kaleler] ve etrafı mesdut ve meftuh yerlerine Venedik cumhurunun zapt ve tasarruflarında kalub hudud ve sınırları tefrik ve temyiz olunmak için zikr olunan yerlerin birinden birine hudud-i müstakime çekilip hudud-i merkume dahilinde Venedik mülki ve derya canibine doğru vaki olan yerler Cumhurun tasarrufunda kalup huddan taşra olan yerler Devlet-i Aliye'min zapt ve tasarrufunda kalalar ve Kariviçe müsâlâhasında olduğu gibi zikr olunan hudud dahilinde derya canibine doğru Cumhur zaptında olan kalaların önünde dahi yerin iktizasına göre müstakim veyahud pergârî hat ile her tarafından birer saatlik arazi kat'ı hududa memur vekiller canibinden tâyin oluna lâkin hat-tı mezkûrun kurbinde veyahut da dahilinde Devlet-i Aliye'min kalesi bulunur ise ensesinde olan bütün arazi kenduye kalup önünde dahi birer saatlik miktarı bir pergârî hat ile tâyin olup içinde olan arazi dairen medar zaptında kala...¹⁰⁰

Düz hat esası daha yakın tarihli andlaşmalarda da görülmektedir. Meselâ 16 - 29 Eylûl 1913 tarihinde Bulgaristan'la akdedilen barış andlaşmasının 1 nci maddesinde şöyle denilmektedir : «Hudud Meriç dirseğinin kısım - ı garbisini değirmene kadar takip edip oradan da şimendifer köprüsünün şimalindeki Çermenderesi'ne hat - tı müstakim üzere vasil olur...»¹⁰¹. Tasdik edilmediği için yürürlüğe girmemiş 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının 3 ncü maddesinde de hududun «... şarka doğru... ve Mardin şehrini Suriye'de bırakmak üzere hiss olunur derecemüstakim surette tâyin edilecek bir hat ile...»¹⁰² tesbit edileceği belirtilmektedir. Böyle bir ibare 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan andlaşmasının 2 nci maddesinde de vardır; bu madde ile hudud çizilirken, «Bosna köyünü Türkiye'de bırakan hiss olunacak derecede müstakim bir hat...»¹⁰³ çizilmesi derpiş edilmektedir. Nihayet İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihli andlaşmanın Merbut'unda da hududun bir kısmı şöyle belirtilmektedir :

.... Bu noktadan itibaren Sıyomez'den geçen çay kolu havzasının şimalindeki tepeye kadar şarka giden bir hattı müstakim noktadan işbu kolu besleyen en yakın çaya en kısa mesa-

¹⁰⁰ Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 198 - 199.

¹⁰¹ Erim, op. cit., sah. 459.

¹⁰² Ibid., sah. 541.

¹⁰³ Düstur, tertip III, cilt 5, sah. 9.

kim;... 6834 rakımlı tepeden şimal - şarkı şimalindeki boğaza kadar bir hattı müstakim:... Özkaya'nın kurbunda ve şimali şarkisinde kâin bir zirvenin Zap kolunun menbana kadar bir hattı müstakim;... işbu menbaa kadar bir hattı müstakim:.... fe; ... bu mültekadan Şemsidinan suyu havzasının cenubî tepesine en yakın mesafe...¹⁰⁴

e) *Demiryolundan hudud olarak faydalanma :*

XX nci yüzyılda akdedilmiş Türk andlaşmalarında demiryollarından da hudud tarif edilirken faydalandığı görülmektedir. Meselâ 16 - 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan'la akdedilen barış andlaşmasının 1 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

Hudud «Çermen»i Devlet-i Aliye'de bırakır ve «Çermenderesi» mecrasını takip ederek Çermen'in şimal-i garbisinde şimendifer hattını kateder ve daima aynı çayı takip ederek (613) rakımlı «Tazı tepesi»ne çıkar «Çermenderesi»nin «Çermen»in şimal-i garbisinde şimendifer hattını katettiği nokta Çermen karyesi merkezine beş kilometrelik ve Cis-i Mustafa-paşa köprüsünün mahrec-i garbisine 3200 metrelik bir mesafede kâindir...¹⁰⁵

Tasdik edilmemiş 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının 27 nci madde 2 nci fıkrasında hududun «... cenup ve cenubî şarkî istikametinde ve Sinekli istasyonunun takriben bir kilometre garbinde Çorlu - Çatalca şimendifer hattı üzerinde intihap olunacak bir noktaya kadar...»¹⁰⁶ gideceği belirtilmektedir. Yine bu andlaşmanın 27 nci madde 3 ncü fıkrasına göre

... hudud bundan sonra cenub-i şarkî istikameti umumiyesinde ve Gâvurgölün takriben 15 kilometre cenup ve cenub-i garbisinde Emirmusa dağı üzerinde intihap olunacak bir noktaya kadar şimendifer hattından takriben 18 kilometre mesafeden mürer etmek ve Düldül dağı Suriye'de bırakmak üzere takip edilecek bir hat...¹⁰⁷

¹⁰⁴ Ibid., cilt 7, sah. 1517, 1518.

¹⁰⁵ Erim, op. cit., sah. 460.

¹⁰⁶ Ibid., sah. 539.

¹⁰⁷ Ibid., sah. 541.

ile gösterilmektedir. Sèvres andlaşmasının 66 ncı maddesinde İzmir bölgesinin hududu belirtilirken şöyle denilmektedir :

.... Badehu şimale teveccüh ederek Ayasuluğ - Değirmencik şimendifer hattı üzerinde Baltacık istasyonundan takriben bir kilometre garbinde intihap olunacak bir noktaya kadar; Bir hat arazi üzerinde Söke - Baltacık şimendifer hattını Türk arazisinde bırakacak veçhile tahdit olunacaktır... Oradan şimale doğru gidilerek Manisa - Alaşehir şimendifer hattı üzerinde ve Salihli'nin takriben sekiz kilometre garbinde intihap olunacak bir noktaya kadar devam edecek...¹⁰⁸

Rusya ile 16 Mart 1921 tarihinde akdedilmiş andlaşmanın 3 ncü maddesinde Nehcivan hududu tesbit edilirken «Ararat istasyonu» da esas alınmakta¹⁰⁹, aynı andlaşmanın 1 (B) sayılı Zeylinde Aras mıntakasının hududu gösterilirken bu hududun «... bir taraftan Gümrü - Erivan demiryolu diğer taraftan işbu demiryolundan itibaren dört ve sekiz verstlik mesafelerde kastedilen hatlarla»¹¹⁰ tesbit edileceği gösterilmektedir. Ankara'da 20 Ekim 1921 de Fransa ile akdedilen andlaşmanın 8 nci maddesinde de Güney hududu şöyle gösterilmektedir :

Hattı hudud İskenderun körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen cenubundan olmak üzere intihap olunacak bir noktadan başlayacak ve kariben Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir (Şimendifer istasyonu ve bu mevki Suriye'de kalacaktır) Oradan hattı mezkûr Marsuva mevki ile Kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere cenubu şarkiye doğru meykidecektir. Oradan Çobanbey istasyonunda demir yoluna mülâki olacaktır. Badehu Bağdat demiryolunu takip edecek ve demir yolunun plâtformu Nuseybin'e kadar Türk arazisi üzerinde kalacaktır.... Çobanbey ile Nusanbin arasındaki demir yolunun istasyon ve mevkipleri demiryolu plâtformunun akşamından addedilerek Türkiye'ye kalacaktır...

Suriye ve Lübnan hakkında yetkili bulunan Fransa ile 30 Mayıs 1926 tarihinde akdedilen andlaşmanın 1 numaralı protokolünün ikinci kısmında, «Hudud, plâtformu Nuseybine kadar Türk toprağında kalacak olan

¹⁰⁸ Ibid., sah. 553.

¹⁰⁹ Düstur, tertip III, cilt 2, sah. 106.

¹¹⁰ Ibid., cilt 2, sah. 112.

¹¹¹ Ibid., cilt 2, sah. 154 - 155.

Bağdat demiryolunu takip edecektir. Demiryolu aksamından olmak itibariyle Çobanbey ile Nusaybin kısmının istasyon ve garları ile hattın işletilmesine hâdim olan bilcümle tesisatı hazıraya Türkiye tarafından tasarruf edilecektir...»¹¹² denilmektedir.

III. HUDUD KOMİSYONLARI

Hudud, andlaşmalarda tarif edildikten sonra, bu hududu arazi üzerinde uygulamak ve işaretlemek üzere, ilgili tarafların temsilcilerinden karma komisyonlar kurulur. Bu komisyonlara, doğrudan doğruya ilgili tarafların temsilcilerinden başka, bazen, üçüncü devletlerden de temsilci katılmaktadır. Hudud komisyonlarını iki kesimde incelemek mümkündür: 1) Hudud komisyonlarının kuruluşu, 2) Hudud komisyonlarının yetkileri ve çalışma usulleri.

1. Hudud komisyonlarının kuruluşu :

Hudud komisyonlarının kuruluşunu iki şekilde incelemek mümkündür: a) Doğrudan doğruya ilgili devletlerin temsilcilerinden, ve b) bunlara ilâveten, üçüncü devletler temsilcilerinden kurulu karma komisyonlar.

a) Doğrudan doğruya ilgili devletlerin temsilcilerinden kurulu komisyonlar :

Nispeten eski tarihli, meselâ XIX neu yüzyıldan önce akdedilmiş Osmanlı andlaşmalarında «komisyon» veya «karma komisyon» gibi terimlerin kullanıldığı görülmemektedir. Bu andlaşmalarda, ilgili tarafların tâyin ettikleri temsilcilerden «adamlar» veya «vekiller» veya «muhaddiler» terimleriyle bahsedilmektedir. Meselâ Venedik'le 1080 (1670) tarihli andlaşmada «... tarafeynden mutemed aleyh birer adam tâyin olunup...»¹, yine Venedik'le 1112 (1701) tarihli andlaşmanın 11 nci maddesinde «... tâyin olunan vekiller mukaddem mabeynlerinde haberleşüp ve adedi beraber ve kendü halinde olan tevabileriyle bir münasip yere gelüp...»², Rusya ile 13 Haziran 1700 tarihli İstanbul andlaşmasının 7 nci maddesinde de «... tarafeynden adedi beraber adamlar ile âkil ve hayırhah vekiller tâyin olunup...»³ denilmektedir. Diğer taraftan, 26 Ocak

¹² *Ibid.*, cilt 7, sah. 1503.

¹ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 147.

² *Ibid.*, cilt II, sah. 162.

³ *Erim, op. cit.*, sah. 44 - 45.

1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 5 nci maddesinde «... hudud kat'ına tâyin olunan tarafeynin vekilleir...»⁴, aynı andlaşmanın 18 nci maddesinde «... kat'ı hududa tarafeynden nasb olunan vekiller...»⁵, Venedik'le 1130 (1718) tarihli hududnamenin 5 nci maddesine «... hudud ve sınırlar için tarafeynden ... vekiller nasb ve tâyin olunub...»⁶, 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasını 7 nci maddesinde 7, Venedik'le 1145 (1733) tarihli andlaşmanın 5 nci maddesinde⁸, 18 Eylül 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 13 ncü maddesinde⁹, taraflarca tâyin edilecek «vekiller» den bahsedilmektedir. Bundan başka 23 Haziran 1724 tarihli Bölüşme andlaşmasının 1 nci maddesinde¹⁰, 7 Mayıs 1775 tarihinde Bukovina'nın Avusturya'ya terki hakkında akdedilmiş andlaşmanın 1 nci maddesinde¹¹ ise hududların nasb ve tâyin edilecek «muhaddiler» vasıtasıyla arazi üzerinde uygulanacağı birletilmektedir.

Bu andlaşmalarda seçilecek temsilciler ve maiyetleri için bazı özel şartlar da derpiş edilmektedir. Meselâ Venedik'le 1080 (1670) tarihli andlaşmada «... tarafeynden mutemed aleyh birer adam» tâyin olunması¹², Venedik'le 1112 (1700) tarihli andlaşmanın 11 nci maddesinde seçilecek vekillerin «... adedi beraber ve kendi halinde tevabileriyle...»¹³, 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 18 nci maddesinde vekillerin «... memnülgaile tevabileriyle...»¹⁴ gelmeleri, Rusya ile 13 Haziran 1700 tarihli İstanbul barış andlaşmasının 7 nci maddesinde «... tarafeyinden adedi beraber adamlar ile âkil ve hayırhah vekiller...»¹⁵ tâyin edilmesi, Venedik'le 1130 (1718) tarihli andlaşmanın 5 nci maddesinde¹⁶, 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 7 nci maddesinde¹⁷, Venedik'le 1145 (1733) tarihli andlaşmanın 5 nci maddesinde¹⁸, 18 Eylül 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 13 ncü maddesinde¹⁹, tâyin edilecek vekil-

⁴ *Ibid.*, sah. 29.

⁵ *Ibid.*, sah. 33 - 34.

⁶ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 181 - 182.

⁷ *Erim, op. cit.*, sah. 65.

⁸ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 200.

⁹ *Erim, op. cit.*, sah. 88.

¹⁰ *Ibid.*, sah. 76.

¹¹ *Ibid.*, sah. 145.

¹² *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 147.

¹³ *Ibid.*, cilt II, sah. 162.

¹⁴ *Erim, op. cit.*, sah. 33 - 34.

¹⁵ *Ibid.*, sah. 44 - 45.

¹⁶ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 181 - 182.

¹⁷ *Erim, op. cit.*, sah. 65.

¹⁸ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 200.

¹⁹ *Erim, op. cit.*, sah. 88.

lerin «... mücerreb ve mutemed ve sulh ve salâha hayırhah...» kimseler olması ve bunların «... memnunülgaile tevabileriyle...» gelmeleri belirtilmektedir. 23 Haziran 1724 tarihli Bölüşme andlaşmasının 1 nci maddesinde de «... bu misullu umurda istihdam olunmuş mücerrebül - etvar ve kârgüzar sulh ve salâha hayırhah muhaddiler tâyin»²⁰ edilmesi istenmektedir.

XIX ncu yüzyılın ikinci yarısından sonra akdedilen Türk andlaşmalarında artık «komisyon» lardan veya «muhtelit komisyonlar» dan bahsedildiği görülmektedir. Meselâ 5 Mart 1878 tarihli Ayasatafanos Mukaddeme-i Sulhiyesi'nin 6 nci maddesinde «... Bulgaristan emretinin hudud-u kat'iyesi... Rusya ve Osmanlı âzasından mürekkep bir komisyon marifetiyle tahdit ve tâyin olunacaktır»²¹, aynı andlaşmanın 19 ncu maddesinde «... ve merbut arazinin hudud-i kat'iyeyi Rusyalu ve Osmanlı azadan mürekkep bir komisyon marifetiyle tâyin olunacaktır»²² denilmekte, Bulgaristan'la 16 - 29 Eylûl 1913 tarihli barış andlaşmasının 1 numaralı Melfufu 1 numaralı protokolde, yeni hududun haritasının «Osmanlı ve Bulgar zabitanından mürekkep muhtelit komisyonlar» marifetiyle yapılacağı²³, 3 Mart 1918 tarihinde Brest Litovsk'da imzalanan Muahede-i Munzama'nın 2 nci maddesinde iki tane «Osmanlı - Rus muhtelit komisyonu»²⁴ teşkil edileceği belirtilmektedir.

Rusya ile 16 Mart 1921 tarihinde akdedilen Moskova andlaşmasının 3 ncü maddesinde Nehcivan arazisinin hududunun «Türkiye, Azerbeycan ve Ermenistan murahhaslarından mürekkep bir komisyon marifetiyle» tashih olunacağı,²⁵ Ermenistan, Gürcistan ve Azerbeycan'la 13 Ekim 1921 tarihinde akdedilen andlaşmanın 4 ncü maddesinde hududun teferuatının arazi üzerinde «Rusya Sosyalist Federatif Şûralar Cumhuriyeti'nin bir mümessilinin de iştirakiyle müsavi miktarda azalardan mürekkep muhtelit bir tahditi hudud komisyonu» tarafından tesbit edileceği²⁶, Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihli Ankara andlaşmasının 8 nci maddesinde hudud hattını tesbit etmek üzere «... tarafeyn murahhaslarından mürekkep bir komisyon teşkil» olunacağı²⁷ belirtilmekte, İran'la 23 Ocak tarihli andlaşmanın 2 nci maddesinde de şöyle denilmektedir :

²⁰ *Ibid.*, sah. 76.

²¹ *Ibid.*, sah. 390.

²² *Ibid.*, sah. 396.

²³ *Ibid.*, sah. 466.

²⁴ *Ibid.*, sah. 513.

²⁵ *Düstur*, tertip III, cilt 2, sah. 106.

²⁶ *Ibid.*, cilt 3, sah. 29.

²⁷ *Ibid.*, cilt 2, sah. 155.

Birinci maddede tasrih edilen hudud hattını arazi üzerinde tâyin etmek üzere bir tahdit komisyonu teşkil edilecektir.

Bu komisyon, ikisi Türkiye Hükûmeti, ikisi de İran Hükûmeti tarafından tâyin olunacak dört murahhasdan mürekkep olacaktır.²⁸

b) *Komisyonlara üçüncü devlet temsilcilerinin de katılması :*

Bazı Türk andlaşmalarında, kurulacak hudud komisyonlarına doğrudan doğruya ilgili Devletlerden başka üçüncü devletlerden de üye alındığı görülmektedir. Meselâ Yunan hudud-i ahiresi hakkında 23 sefer 1248 (1832) tarihli andlaşmada şöyle denilmektedir :

... Devlet-i selase memurları karar verilen hududun tahdidine derhal mübaderet edip taraf-ı Devlet-i Aliye'den dahi işbu tahdit müsalahatına müsterek olmak üzere bir memur tâyin ve tefrik oluna ancak memurlardan birinin yahud ikisinin gıyabından veyahud sebab-i ahirden emr-i tahdide bir gûna tehir tertib etmemek muktazi - tâyinile işbu tahdit müsalahate teemmül edilebilir...

Karma komisyonların bir örneği de 30 Mart 1856 tarihli Paris andlaşmasındadır. Paris andlaşmasının 30 ncu maddesinde, Rusya ile Osmanlı devletinin hududunu tahkik ve gerekirse tashih için «... iki nefer Devlet-i Aliye ve iki nefer Rusya devleti ve bir nefer Fransa ve bir nefer İngiltere devleti komiserlerinden mürekkep olduğu halde muhtelit komisyon mevki-i hududa irsal olunacaktır.³⁰ denilmektedir. Daha sonraları, 5 Mart 1878 tarihinde akdedilen Ayastafanos Mukaddeme-i Sulhiyesi'nin 3 ncu maddesinde de Sırbistan hududu hakkında «... Devlet-i Aliye ve Sırp memurlarından mürekkep bir komisyon bir Rusya komiserinin inzımam-ı muavenetiyle...» kurulmaktadır; aynı maddede şöyle deniliyor : «... işbu komisyon Sırbistan ile Bulgaristan beyninde hududun tahdidile meşgul olduğu zaman bunda bir Bulgar memuru dahi bulundurulacaktır.»³¹

Bazı Osmanlı andlaşmaları ise, Osmanlı devleti ile diğer bir ilgili devlet arasındaki hududun tesbitinde bir «Avrupa komisyonu» kullanılacağını belirtmektedir. Meselâ yine Ayasatafanos andlaşmasının 1 nci maddesinde Karadağ hududundan bahsedilirken şöyle denilmektedir:

²⁸ *Ibid.*, cilt 13, sah. 535.

²⁹ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 275.

³⁰ *Erim, op. cit.*, sah. 352.

³¹ *Ibid.*, sah. 389.

«... Devlet-i Aliye ile Karadağ emareti tarafından dahi âza bulundurulmak üzere teşekkül edecek bir Avrupa Komisyonu... emaretin hudud-i kat'iyesini tâyin eyleyecek ve...»³². 13 Temmuz 1878 tarihinde akdedilen Berlin andlaşmasının Bulgaristan hududundan bahsedan 2 nci bendi de bu hududun bir «Avrupa komisyonu marifetiyle» tesbit edileceğini açıklamaktadır; aynı andlaşmanın Romanya hududundan bahseden 46 nci bendinde de böyle bir hüküm vardır³³. Berlin andlaşmasının 2 nci maddesinde bu Avrupa komisyonun «düvel-i mümziye tarafından mensup âzadan mürekkep» olacağı da belirtilmektedir³⁴. Yunanistan hududu hakkında 25 Mayıs 1881 tarihli andlaşmanın 2 nci maddesinde «... hudud-u mezkûre düvel-i sitte ile alâkadar olan iki devlet memurlarından mürekkep bir komisyon marifetiyle mahallinde tâyin edilecektir...»³⁵ denilmektedir. Yine Yunanistan'la akdedilen 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde «... işbu hudud alâkadar olan tarafeyn delegeleriyle düvel-i muazzam-i mutavassıta sefaratı askerî delegelerinden mürekkep bir komisyon marifetiyle mayallinde tâyin olunacaktır...»³⁶ deniliyor.

Tasdik edilmemiş bulunan 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının muhtelif maddelerinde de bu çeşit, diğer devletler temsilcilerinin katıldığı karma komisyonlar derpiş edilmişti. Meselâ İzmir bölgesinin hududları için 67 nci maddeye göre teşkil edilecek komisyon «... İngiltere, Fransa ve İtalya hükûmetleri tarafından tâyin edilecek ve Yunanistan hükûmeti ile hükûmet-i Osmaniye taraflarından tâyin edilecek birer mürekkep olacaktır.»³⁷ Aynı andlaşmanın 85 nci maddesinde, hududlarla ilgili 27 nci maddenin uygulanması için kurulacak «Komisyon Düvel-i Müttefika-ı Muazzama tarafından tâyin edilecek dört âza ile Yunanistan ve Türkiye taraflarından tâyin edilecek birer âzadan mürekkep olacaktır.»³⁸ Yine Sèvres andlaşmasının 94 ncü maddesinde, Suriye ve Elcezi-re manda altında «muvakkaten müstakil devlet» olarak tanıdıktan sonra, bunlarla Osmanlı hududunun tesbiti için karma komisyonlar kurulması derpiş edilmektedir; bu maddeye göre :

İşbu komisyon Fransa, İngiltere, İtalya tarafından tâyin edilecek üç âza ile Devlet-i Osmaniye tarafından tâyin edilecek bir

³² *Ibid.*, sah. 388.

³³ *Ibid.*, sah. 404 - 405, 420.

³⁴ *Ibid.*, sah. 406.

³⁵ *Mecmua-i Muahedat*, cilt V, sah. 143 - 144.

³⁶ *Erim, op. cit.*, sah. 438.

³⁷ *Ibid.*, sah. 554.

³⁸ *Ibid.*, sah. 558.

âzadan mürekkep olacaktır. Bu komisyona icabına göre Suriye hududu için bir Suriye mümessili ve Elcezire için bir Elcezire mümessili iştirak edecektir...³⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin 24 Temmuz 1923 tarihinde akdettiği Lozan andlaşmasının 5 nci maddesinde de hudud komisyonlarının kuruluşundan şöyle bahsedilmektedir :

İkinci maddenin fıkrai saniyesinde muharrer hududu arazi üzerinde çizmeğe bir tahtiti hudud komisyonu memur edilecektir. Bu komisyon her devlet için birer murahhas olmak üzere Yunanistan ve Türkiye murahhaslarından mezkûr hükûmetlerce bir devleti salise tebaası meyanından müntehap bir reisten terekkip edecektir...⁴⁰

Yine Lozan'da «Trakya hududuna dair» 24 Temmuz 1923 tarihinde akdedilmiş sözleşmenin 2 nci maddesinde, gayrı askerî hale konulacak arazinin hududunu tesbit edecek komisyonun şu kuruluşta olacağı belirtilmektedir :

... İşbu komisyon Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye tarafından - her devlet için bir mümessil bulunmak şartile - tâyin edilecek mümessillerden müteşekkil olacaktır. Bulgar, Yunan ve Türkiye müessillerinden her biri ancak Bulgar, Yunan ve Türk arazisine ait ameliyata iştirak edebilecektir. Maamafih bu ameliyattan hasıl olacak mesainin heyeti mecmuası komisyonun celsei umumiyesince tâyin ve kaydedilecektir....⁴¹

İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihli andlaşmanın 3 ncü maddesinde de bir «tahdidi hudud komisyonu» derpiş edilmektedir : «... İşbu komisyon Türkiye Hükûmeti tarafından tâyin edilecek iki ve Britanya ile Irak Hükûmetleri tarafından müştereken tâyin edilecek iki murahhas ile muvafakat buyurduğu takdirde İsviçre Reiscumhuru tarafından İsviçre tebaası meyanından tâyin edilecek bir reisten mürekkep olacaktır.»⁴² Diğer taraftan Fransa ile 30 Mayıs 1926 tarihinde akdedilen andlaşmaya ek olarak yayınlanmış, Türkiye Hariciye Vekilinin Fransız

³⁹ Ibid., sah. 560.

⁴⁰ Düstur, tertip III, cilt 5, sah. 10.

⁴¹ Ibid., cilt 5, sah. 65.

⁴² Ibid., cilt 7, sah. 513.

Büyükelçisine mektubunda da hudud komisyonunun nasıl kurulacağı hakkında şunlar yazılıdır :

... Müşterek hududu tahtit edecek olan komisyonunun teşkiline mütedair ikinci maddeyi nazarı itibara alarak Türk Hükûmeti Cumhuriyesi mezkûr komisyonun şu suretle teşkilini kabul etmektedir :

Tarafeyni Aliyeyni Akideynden her biri birer komiser tâyin edecek ve yalnız reyi istişariyi haiz olmak şartıyla her komiserin refakatinde iki muavin bulunabilecektir.

Bundan maada komisyona üçüncü bir devlet tebaasından bir reis intihap edilecek ve bu intihap hususunda tarafeyni aliyeyni akideyn beyninde itilâf olmadığı takdirde ilk müracaatta bulunan tarafın talebi üzerine Danimarka Hükûmetinden, kendi tebaasından bir zatı reis tâyin etmesi rica olunacaktır. Tarafeyn bu tâyini kabul ettiklerini berveçhi peşin beyan ederler...⁴³

2. Hudud komisyonlarının yetkileri ve çalışma usulleri :

Hudud komisyonlarının yetkilerini ve çalışma usullerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz : a) Komisyonların görevleri, b) komisyonlara özel talimat, c) komisyonların çalışma süreleri, d) komisyonlara gösterilecek kolaylıklar, e) komisyonların kararları, f) hudud işaretleri.

a) Komisyonların görevleri :

Hudud komisyonlarının başlıca görevleri andlaşmada tarif edilen hududu arazi üzerinde uygulamak ve işaretlemektir. Bu görev hududlarla ilgili bütün andlaşmalarda belirtilmektedir. Meselâ Venedik'le 1080 (1670) tarihli andlaşmada «... hududeyn tâyin ve alâim vaz olunup...»⁴⁴, 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 5 nci maddesinde «... nevahi ve arazilerini başka başka hudud ile ayırub hendek ve taş ve kazık ve gayrı alâim ile kat ve tâyin oluna...»⁴⁵, yine Karlofça andlaşmasının 18

⁴³ *Ibid.*, cilt 7, sah. 1510. Sévres andlaşmasının 89 ncu maddesinde şöyle denilmektedir : «Devlet-i Osmaniye ile Ermenistan ve diğer düvel-i müteakide Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki hududun tâyini Cemahir-i Müttehede-i Amerika Reis-i cumhurunun hakemliğine havale ve bunun vereceği kararı... kabul etmeği kararlaştırmışlardır.» Erim, *Metinler*, sah. 559.

⁴⁴ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 147.

⁴⁵ Erim, *op. cit.*, sah. 29.

inci maddesinde «... bâlâda taahhüt olunduğu üzere alâyımı muayyene ile araziyi temyiz ve tefrik ve tahdid ve mabeynde karardade olan mevaddı kemali ihtimam ve musaraat ile icra edeler...»⁴⁶, 13 Haziran 1700 tarihli Rusya ile İstanbul barış andlaşmasının 7 nci maddesinde «... canibeyn arazisini gereği gibi tefrik ve vaz'ı alâyim-i muayene ile temyiz ve tâyin eyleyüb...»⁴⁷, Venedik'le 1130 (1717) tarihli andlaşmanın 5 nci maddesinde «... alâyımı muayene ile araziyi tarif ve temdide musareat ile hizmetlerini itham ederler...»⁴⁸, 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 7 nci maddesinde «... araziyi temyiz ve tefrik ve tahdit ve mabeynde kararda da olan mevaddı kemali ihtimam müsareat ile icra ideler.»⁴⁹, yine Venedik'le 1145 (1733) tarihli andlaşmanın 5 nci maddesinde «... araziyi tahdit ve tefrik ve vaz'ı alâyim ile temyiz ve hizmetlerini eda etmeleriyle...»⁵⁰, 18 Eylül 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 13 ncü maddesine «... alâimi muayene ile araziyi temyiz ve tefrik ve tahdit ve abeynde karardade olan mevaddı kemali ihtimam ve müsareat ile icra edeler»⁵¹, Bukovina'nın Avusturya'ya terki hakkında 7 Mayıs 1775 tarihli andlaşmanın madde-i ulâ'sında «... haza devleteyn memalikini tefrik ve temyiz-i katî ile tahdit zımınında fîmabad itibar olunacak hudud-i fasılayı tâyin ve tahsis için...»⁵², 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 2 nci bendinde Bulgaristan hududun komisyonca «mahallinde tâyin» olunacağı,⁵³ aynı şekilde Yunanistan hududu hakkında 25 Mayıs 1881 andlaşmasının 2 nci maddesinde Yunan hududunun komisyonca «mahallinde» tesbit edileceği⁵⁴, Bulgaristan'la 16-29 Eylül 1913 tarihli barış andlaşmasının numaralı Melfuf'u 1 numaralı protokolde «... hat-ı hudud arazi üzerinde tatbik olunacak ve mezkûr muhtelit komisyonlar marifetiyle hudud üzerinde ehramlar inşa edilecek ve kat-i hududa müteallik protokoller komisyonca tanzim kılınacaktır...»⁵⁵ ibareleri bulunmakta, 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk andlaşmasının 2 nci maddesinde Osmanlı - Rus hududu için iki komisyon kurulacağı belirtildikten sonra :

... Bu komisyonlardan bir Devlet-i Aliye ile Rus ve İran hududlarında birleştikleri noktadan Kars, Ardahan ve Batum

⁴⁶ *Ibid.*, sah. 33 - 34.

⁴⁷ *Ibid.*, sah. 44 - 45.

⁴⁸ *Mucmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 182.

⁴⁹ *Erim, op. cit.*, sah. 65.

⁵⁰ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 200.

⁵¹ *Erim, op. cit.*, sah. 88.

⁵² *Ibid.*, sah. 145.

⁵³ *Ibid.*, sah. 406.

⁵⁴ *Mecmua-i Muahedat*, cilt V, sah. 143 - 144.

⁵⁵ *Erim, op. cit.*, sah. 466.

sancaklarını tefrik eden hat-tı fasıla kadar Türkiye ile Rusya'yı yekdiğerinden tefrik eden hat-tı hududu yeniden tâyin etmek vazifesiyle mükellef olacaktır... İkinci komisyon Rus hududunu ve bir de müşterek sulh muahedenamesinin dördüncü maddesinin üçüncü fıkrasına tevfikân Rus Hükûmet-i Cumhuriyesi tarafından tahliye edilecek üç sancağın hududunu tahdit eyliyecektir. ⁵⁶

denilmektedir. Nihayet 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının muhtelif maddelerinde tarif edilen «arazinin hududunu tâyin etmek üzere» komisyonlar görevlendirilmektedir. ⁵⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Ermenistan, Azerbeycan ve Gürcistan arasında 13 Ekim 1921 tarihinde akdedilen andlaşmanın 4 ncü maddesinde de karma komisyonun «... arazi üzerinde hududu teferuatıyla tesbit ve takrire ve hudud işaretlerini vaz'a memur» ⁵⁸ olduğu belirtilmekte, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının 5 nci maddesinde de «... ikinci maddenin fıkrâi saniyesinde muharrer hududu arazi üzerinde çizmeğe» ⁵⁹ bir hudud komisyonun memur edildiği açıklanmaktadır; yine 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da Trakya hududu ile ilgili olarak akdedilen sözleşmede gayrı askerî hale konulacak bölgelerin hududunu kurulan komisyon «... arazi üzerinde tâyin edip çizecektir» ⁶⁰. İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihinde akdedilen andlaşmanın 3 ncü maddesinde de «birinci maddede tasrih edilen hattı hududu arazi üzerinde tâyin etmek üzere bir tahdidi hudud komisyonu teşkil edilecektir» ⁶¹ denilmektedir. İran'la 23 Ocak 1932 tarihinde akdedilen andlaşmanın 2 nci maddesinde de «birinci maddede tasrih edilen hudud hat-tını arazi üzerinde tâyin etmek üzere» bir komisyon kurulduğu belirtilmektedir ⁶².

b) *Komisyonlara andlaşmalarla özel talimat verilmesi :*

Hudud komisyonlarının esas görevi, yukarıda da belirtildiği gibi,

⁵⁶ Ibid., sah. 513.

⁵⁷ Meselâ madde 28, 67, 91, 94; bkz.: Erim, op. cit., sah. 542, 554, 559, 560.

⁵⁸ Düstur, tertip III, cilt 3, sah. 29.

⁵⁹ Ibid., cilt 5, sah. 10.

⁶⁰ Ibid., cilt 5, sah. 65.

⁶¹ Ibid., cilt 7, sah. 1513.

⁶² Ibid., cilt 13, sah. 535.

andlaşmalarda tarif edilen hududu arazi üzerinde çizmektedir.⁶³ Komisyonlar bu tariflere tamamen uymak mecburiyetindedirler. Bazı andlaşmalar, hududu tarif etmekle beraber, komisyonların bu hududu arazi üzerinde tesbit ettikleri sırada bazı özel durumları da gözönünde tutmalarını istemektedir. Meselâ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 5 nci maddesinde tâyin edilen vekillere «... muhkem tenbih oluna ki tarafeyn reayasının rahat ve emniyete kemal mertebe tekayyüd ve ihtimam edüb bilâniza ve bilâ garaz canibeyn arazisini vechi ahsen ile tefrik edeler»⁶⁴ denilmektedir. Venedik'le akdedilen 1130 (1718) tarihli andlaşmanın 4 ncü maddesinde hududun, vekiller tarafından «hak ve adl üzre tâyin» edilmesi istenmektedir.⁶⁵ Aynı şekilde 23 Haziran 1724 tarihli Bölüşme andlaşmasının 1 nci maddesinde de «... tarafeynin bu hududları hak ve adil ile gereği gibi tefrik ve temyiz» edilmesi lüzumundan bahsedilmektedir.⁶⁶ Bukovina'nın Avusturya'ya terki hakkında 7 Mayıs 1775 tarihli andlaşmanın «madde-i ulâ» sında şöyle denilmektedir :

... harita-i mezbureye mutabakat ile ve işaret olunan havalıyı tecavüz etmemek üzere fimabad irad-ı şükûk ve nübehat ile muhtemel olan münazaat-ı müteceddideden ictinab zımında tefrik-i sınura müsteid olan mahalleri ihtiyar ve elyak ve enseb olan vechile hudud-i mukarrereyi gereği gibi tâyin ve temyiz edeler...⁶⁷

Diğer bazı andlaşmalarda da komisyonların hududu arazi üzerinde tesbit etmeleri sırasında mevcut haritalara da uygun hareket etmeleri istenmektedir. Meselâ 4 Ağustos 1791 tarihli Zıştov andlaşmasının 3 ncü maddesinde «... işbu şürot [hudud şartları] merbut haritada sürh ile tersim olunduğu vech üzere canibeyn hududunu tefrik idecek hat-tı cedid...»⁶⁸ olarak gösterilmektedir. Besarabya hududuna dair 14 Haziran 1857 tarihli andlaşmanın 1 nci maddesinde :

⁶³ * Meselâ İran'la 23 Ocak 1932 tarihli andlaşmasında komisyon için «... mesaisinde işbu itilâfnamedeki tarifleri en yakından takibe gayret edecektir...» denilmektedir (Düstur, tertip III, cilt 13, sah. 535). İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihinde akdedilen andlaşmanın 3 ncü maddesinde de komisyonun andlaşmadaki «tarifatı pek yakından takibe gayret» edeceği (Ibid., cilt 7, sah. 1513) belirtilmektedir.

⁶⁴ Erim, op. cit., sah. 29.

⁶⁵ Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 181.

⁶⁶ Erim, op. cit., sah. 76.

⁶⁷ Ibid., sah. 146.

⁶⁸ Ibid., sah. 178.

Saltanat-ı seniye ile Rusya devletinin Besarabya'da olan hat-tı hududunu tahdide memur olan komiserler tarafından... tertip ve tanzim olunan harita-i mahsusada gösterildiği veçhile tâyin ve tahsis olunmuş olmağla mezkûr harita sahih olunarak işbu muahedeye zam ve ilâve olunmuştur.⁶⁹

denilmektedir. Yunanistan'la 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde de «... Devlet-i Aliye ile Yunanistan beynindeki hudud mukaddemat-ı sulhiye lâyihasında merbut mufassal tarifname ve harita üzerinde gösterilen güzergâha tatbikan berveçhiâti tashih olunmuştur»⁷⁰ denilmektedir. 5 Mart 1878 tarihli Ayasatafanos Mukaddeme-i Sulhiyesi'nin 6 nci maddesinde şu ibare vardır : «... Bulgaristan emaretinin vüsati merbut haritada suret-i umumiyede tâyin olunmuş olduğundan bu harita tahdid-i katide esas ittihaz olunacaktır...»⁷¹

Bazı andlaşmalar da, metinle harita arasında bir uyumsuzluk çıktığı takdirde metnin haritaya üstün tutulacağını belirtmektedir. Meselâ böyle bir hüküm Fransa ile 30 Mayıs 1926 tarihli andlaşmanın 2 nci maddesiyle,⁷² İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 da akdedilen andlaşmanın 2 nci madde 2 nci fıkrasında da vardır.⁷³

Diğer bazı andlaşmalar hudud komisyonlarına belirli bir ölçüde takdir yetkisi vermektedir. Meselâ 5 Mart 1878 tarihli Ayasafanos Mukaddeme-i Sulhiyesi'nin 1 nci maddesinde Karadağ hududundan bahsedilirken :

... Avrupa komisyonu harita-i umumiyeye iki memleketin menafi ve emniyet-i mütekabiliyesince muhik ve lâzım addedeyeceği tâdilâtı mahallinde bilicra emaretin hudud-i kat'iyesini tâyin eyliyecek ve iki memleket dahi bu tâdilâttan dolayı arazice lüzumu tasdik olunacak bedelleri ita idaveklerdir...⁷⁴

denilmektedir; yine Ayasatafanos andlaşmasının 6 nci maddesinde ise şu hüküm vardır :

... [Bulgaristan hududunu tesbit edecek] komisyon tâyin-i hudud emrinde hudud-i umumiyeye mahallinde icra olunacak tâ-

⁶⁹ Mecmua-i Muahedat, cilt IV, sah. 271.

⁷⁰ Erim, op. cit., sah. 431.

⁷¹ Ibid., sah. 390.

⁷² Düstur, tertip III, cilt 7, sah. 1496.

⁷³ Ibid., cilt 7, sah. 1513.

⁷⁴ Erim, op. cit., sah. 388.

dilât hususunda esas müsalleha mucibince ekseriyet-i ahalinin milliyeti kaidesine dikkat tahtia-ı arazice olan mukteziyata ve oralarda mütemekkin ehalinin menafi-i fiiliyesine ve amed ve şüdüleri iktizasınca riayet eyleyecektir...⁷⁵

Yine Ayasatafanos andlaşmasının 19 ncu maddesinde hudud komisyonunun «... ifa-yı umur-ı memuriyesinde gerek vaziyeti mevkiyyesine ve gerek hüsn-ü idareye müteallik mülahazata ve memleketin istirahatini temine salih şeraite riayet» eyleceği belirtilmektedir.⁷⁶ Az sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde akdedilen Berlin andlaşmasının 2 nci bendinde Bulgaristan hududu tarif edilirken «... Şurası mukarrerdir ki evvelâ bu komisyon Devlet-i Aliye'nin Rumeli-i Balkanı hududunu tahkim eylemek hususundaki lüzumunu nazarı itibara alacaktır»⁷⁷ denilmektedir. Yunanistan'la 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde şöyle deniliyor : «... Hudud güzergâhının arz üzerinde hin-i tatbikinde sevkulceys nokta-i nazarınca menafi-i Devlet-i Aliye'ye muvafık tadilât-ı cüz'iyeye Bab-âli ile Düvel-i muazzama delegeleri beyninde bilittifak icra olunabilecektir.»⁷⁸ Tasdik edilmemiş 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının 28 nci maddesinde hudud komisyonlarının görevleri hakkında şöyle denilmektedir :

... Bu komisyonlar yalnız «arazi üzerinde tâyin edilecek hat» tabir olunan kısmın tâyini değil, fakat lüzum görürlerse taksimat-ı mülkiye hududları ile diğerlerinin tashihi hususunda dahi salâhiyet-i kâmileyi haiz olacaklardır. Her iki halde de, muahedede beyan olunan tarifati taksimat-ı mülkiye hududları ile menafi-i iktisadiyeyi mümkün olduğu kadar nazarı dikkate almak şartıyla tamamile tatbik ve takibe bezli-i mesai edeceklerdir.⁷⁹

Nihayet 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının 5 nci maddesinde, hudud komisyonunun andlaşmadaki tariflere uygun olarak hududu arazi üzerinde çizeceği belirtilirken :

... [Komisyon] idarî hududları ve mahallî menafii iktisadiyeyi mümkün olduğu kadar nazarı dikkate alarak işbu Muahedena-

⁷⁵ Ibid., sah. 390.

⁷⁶ Ibid., sah. 396.

⁷⁷ Ibid., sah. 406.

⁷⁸ Ibid., sah. 438.

⁷⁹ Ibid., sah. 542.

medi tarifati en yakından takip etmeğe her hal ve kârda cehdü gayret edecektir. ⁸⁰

denilmektedir. Yine Lozan barış andlaşmasının 2 nci maddesinde Çörek köyü hakkında şöyle bir esas konulmaktadır :

... Çörek köyü, beşinci maddede zikredilen komisyon tarafından ahalişi ekseriyet itibariyle Türk veya Rum olarak tanıla-
cağına göre Türkiye'ye veya Yunanistan'a verilecektir. 11 Teş-
rinievvel 1922 tarihinden sonra bu köye hicret eden ahali bu
hususla hesaba alınmayacaktır. ⁸¹

c) *Komisyonların çalışma süreleri :*

Birçok hudud andlaşmasında hudud komisyonlarının görevlerine ne zaman başlayacakları veya ne zaman kurulmuş olacakları ve bu görevi ne zaman bitirmiş olmaları gerekeceği hakkında da hükümler vardır. Bütün andlaşmaların bu bakımdan benimsedikleri tek bir süreden bahsetmeye imkân yoktur. Fakat genel olarak bütün andlaşmalar hudud komisyonunun andlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra fazla uzun olmayan bir süre içinde kurulmalarını ve göreve başlamalarını derpiş etmektedir. Venedik'le 1080 (1670) tarihli andlaşmada «... ahidname-i hümayunun ihsan bulunduğu tarihten dört ay mürrurundan sonra...» ⁸², Venedik'le 1112 (1701) tarihli andlaşmanın 11 nci maddesinde «... kat-ı sınır ve hududa hava müsait oldukça mübaşeret olunmak için...», ⁸³ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 18 nci maddesine göre «... kat-ı hududa tarafeynden nasb olunan vekiller bin yüz on senesi nevrüz-u firuzunda mebeynlerinde makul ve münasip gördükleri mahalde... bir yere gelüb...», ⁸⁴ Venedik'le 1130 (1718) tarihli andlaşmanın 5 nci maddesinde «... tarih-i temessükden üç ay tamamında mahal-li hudud... bir yere gelüb...», ⁸⁵ 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 7 nci maddesine göre «... bir gün evvelce [vekiller]... münasip gördükleri mahalde... bir yere gelüb...», ⁸⁶ 18 Eylül 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 13 ncü maddesine göre, vekillerin «... bir aya dek tâyin olunup mebeynlerinde

⁸⁰ Düstur, tertip III, cilt 5, sah. 10.

⁸¹ Ibid., cilt 5, sah. 9.

⁸² Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 147.

⁸³ Ibid., cilt II, sah. 162.

⁸⁴ Erim, op. cit., sah. 33 - 34.

⁸⁵ Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 182.

⁸⁶ Erim, op. cit., sah. 65.

makul ve münasip gördükleri mahalde... bir yere gelüb...»,⁸⁷ Yunanistan hududu hakkında 25 Mayıs 1881 tarihli andlaşmanın 2 nci maddesinde «... Komisyon mezkûr muamelatına başlamak için işbu mukavelenamenin tarih-i tasdikinden itibaren sekiz gün zarfında ve mümkün ise daha evvel içtima edecektir...»,⁸⁸ yine Yunanistan'la 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesine göre «... Tahdid-i hudud komisyonu heman akd-i içtima ve mahalline azimetle bilâtehir muamelâtına iptidar etmesi lâzım gelir...»,⁸⁹ 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının çeşitli maddelerinde «... işbu muahedenin mevki-i icraya vaz'ını müteakkip onbeş gün zarfında...»,⁹⁰ Fransa ile 20 Ekim 1921 andlaşmasının 8 nci maddesinde «... işbu itilâfnamenin imzasından itibaren bir ay zarfında...»,⁹¹ Trakya hududu hakkında 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan sözleşmesinin 2 nci maddesinde «... işbu mukavelenamenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibaren onbeş gün zarfında...»,⁹² Fransa ile 30 Mayıs 1926 tarihli andlaşmanın 2 nci maddesinde «... işbu mukavelenin meriyete zav'ını takip edecek iki ay zarfında...»,⁹³ yine Fransa ile bu andlaşmaya ek 1 numaralı protokolün üçüncü kısmında «... hudud taşları dikmeğe memur komisyon teşkil edildiğinden nihayet onbeş gün sonra mesaisine Çobanbeyden başlamış olacaktır...»,⁹⁴ İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 andlaşmasının 3 ncü maddesinde «... işbu komisyon sür'ati mümkün ile ve her halde bu muahedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibaren altı ay zarfında içtima edecektir...»⁹⁵ ibareleri vardır.

Andlaşmalarda komisyonların görevlerini ne kadar süre içinde bitirmeleri gerektiği hakkında hükümlere de tesadüf edilmektedir. Meselâ Venedik'le 1112 (1700) tarihli andlaşmanın 11 nci maddesinde «... iki ay müddetinde hizmetlerini tatmin eyliyeler»,⁹⁶ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 18 nci maddesinde «... mümkün olursa iki ay içinde ve imkân olan yerlerde dahi mukaddemce...»,⁹⁷ 13 Haziran 1700 tarihli Rusya ile İstanbul barış andlaşmasının 7 nci maddesinde vekillerin «... mabeynlerinde karardade olan vakitte bu işi kemali sürat ile görüp tek-

⁸⁷ *Ibid.*,

⁸⁸ *Mecmua-i Muahedat*, cilt V, sah. 144.

⁸⁹ *Erim, op. cit.*, sah. 438.

⁹⁰ *Meselâ madde 67, 85, 91, 94; bkz.: Erim, op. cit.*, sah. 554, 558, 559, 560.

⁹¹ *Düstur*, tertip III, cilt 2, sah. 155.

⁹² *Ibid.*, cilt 5, sah. 65.

⁹³ *Ibid.*, cilt 7, sah. 1496.

⁹⁴ *Ibid.*, cilt 7, sah. 1504.

⁹⁵ *Ibid.*, cilt 7, sah. 1513.

⁹⁶ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 162.

⁹⁷ *Erim, op. cit.*, sah. 33 - 34.

mil ideler...»⁹⁸ Venedik'le 1130 (1718) andlaşmasının 5 nci maddesinde «... mümkün olur ise ik iay içinde imkân olan yerlerde dahi mukaddemce... hidmetlerini itmam ideler...»⁹⁹ 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 7 nci maddesinde «... mümkün olur ise iki ay içinde imkân olan yerlerde mukadderence...»¹⁰⁰ 18 Eylül 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 13 ncü maddesinde «... imkân mertebe bir gün evvel ve bilâtehir...»¹⁰¹, 30 Mart 1856 tarihli Paris andlaşmasının 30 ncü maddesinde «... bu komisyonun işleri dahi işbu ahidnamenin mübadelesi tarihinden itibaren sekiz ay zarfında hitama reside olması lâzım gelecektir»¹⁰², 5 Mart 1878 tarihli Ayastafanos Mukaddeme-i Sulhiyesi'nin 3 ncü maddesinde «... üç ay zarfında hududun harita-i kat'iyesini mahallerinde tanzim...»¹⁰³ denilmektedir.

d) *Komisyonlara gösterilecek kolaylıklar :*

Hudud komisyonlarının çalışmalarına, ilgili devletlerin çeşitli bakımlardan kolaylıklar göstermekle mükellef oldukları da andlaşmalarda belirtilmektedir. Bir kere komisyonların masrafları, genel olarak, ilgililerce karşılanmamaktadır. Meselâ 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının 28 nci maddesinde «... tahdidi hudud komisyonlarının masarifi bu bapta alâkadar olan iki taraftan deruhte edilecektir»¹⁰⁴ denilmekteydi. Fransa ile 30 Mayıs 1926 andlaşmasının 2 nci maddesinde de «... masarifi müştereken tesviye edilmek üzere tâyin edilecek» Türk-Fransız hudud komisyonu kuruluyordu¹⁰⁵. İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihinde akdedilen andlaşmanın 3 ncü maddesinde de «... Komisyonun masarifi Türkiye ve Irak arasında mütesaviyen taksim edilecektir.»¹⁰⁶. Nihayet İran'la 23 Ocak 1932 tarihli andlaşmanın 2 nci maddesinde de «... Komisyonun masrafları Türkiye ile İran arasında mütesaviyen taksim edilecektir» denilmektedir.¹⁰⁷

Andlaşmalarda komisyonların çalışmaları diğer bakımlardan da kolaylaştırılmaktadır. Meselâ 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasında şöyle denilmekte idi :

⁹⁸ Ibid., sah. 44 - 45.

⁹⁹ Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 182.

¹⁰⁰ Erim, op. cit., sah. 65.

¹⁰¹ Ibid., sah. 88.

¹⁰² Ibid., sah. 352.

¹⁰³ Ibid., sah. 389.

¹⁰⁴ Ibid., sah. 542.

¹⁰⁵ Düstur, tertip III, cilt 7, sah. 1496.

¹⁰⁶ Ibid., cilt 7, sah. 1513.

¹⁰⁷ Ibid., cilt 13, sah. 535.

Alâkadar bulunan hükûmet-i muhtelif komisyonlara kendi işleri için lâzım olacak bilcümle vesaiiki ve alelhusus hal-i hazırdaki hududların veya eski hududların tahdidi hakkında mevcut zabıtnamelerin suret-i musaddakaları ile mevcut büyük miqyastaki tekmil haritaları, taksim-i araziye müteallik malûmatı, icra edilmiş fakat tab edilmemiş mesaha haritalarını, su mecrası olan hududların tebeddülâtı hakkındaki malûmatı ita etmeği taahhüd eder. Memurin-i Osmaniye yeminde bulunan haritalar ile taksim-i araziye müteallik malûmat ve hatta tab ve neşredilmemiş mesâha haritaları İstanbul'da muahedenin mevki-i mer'iyete vaz'ını takip edecek otuz gün zarfında, başlıca düvel-i müttefikanın irae edeceği her hangi bir alâkadar komisyon mümessiline verilecektir. Alâkadar hükûmet bundan başka komisyonlara memurin-i mahalliyece bilcümle vesaiikin, alelhusus plânlarla kadaastro haritalarının ve temellükât defterlerinin ita ve tebliğ ettirilmesini ve vaki olacak talepleri üzerine emlâk ve cereyan-ı iktisadî hakkında malûmat ile malûmat-ı saire-i lâzımanın itası esbabını temin etmeği taahhüt ederler. (madde 31)

Alâkadar olan hükûmat-ı muhtelif taahhid-i hudud komisyonlarına gerek doğrudan doğruya ve gerek memurin-i mahalliye vasatatile, nakliyat, ikamat, say ve amel, malzeme (kazık, sınır taşı) gibi vazifelerinin ifa ve ikmaline hâdim olan bilumum hususatta muavenet etmeği taahhüt ederler. Betahsis hükûmet-i Osmaniye muktazi olan başlıca düvel-i müttefikaca lüzum görülen heyet-i fenniyei tedarik etmeği taahhüt eder. (madde 32) ¹⁰⁸

Sèvres andlaşmasında hudud komisyonlarına gösterilecek kolaylıklar bakımından Osmanlı hükûmetinin vecibelerinin diğer ilgililerden ne kadar farklı olduğu yukarıdaki maddelerde açıkça görülmektedir. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasında ise hudud komisyonlarına ilgili devletlerin gösterecekleri kolaylıklar şöyle belirtilmektedir :

Alâkadar devletler taahhid komisyonunun vazifeleri için lâzım gelen her türlü vesaiiki, bilhassa hududu hazıra ve sabıkânın tahdidine müteallik zabıtnamelerin sureti musaddakalarını, mevcut büyük miqyastaki bütün haritaları, mesahaya müteallik malûmatı, tertip ve tanzim edilip neşredilmemiş mesaha haritalarını ve hudud boyundaki nehirlerin yatak tedbil etmesi

¹⁰⁸ Erim, op. cit., sah. 542 - 543.

hakkındaki malûmatı ita etmeği taahhüt ederler. Türk memurini nezdinde bulunan haritalar, mesahaya müteallik malûmat ve hatta neşredilmemiş haritalar işbu muahedenin mevkiî icraya vaz'ı anından itibaren müddeti kesirei mümkününe zarfında komisyon reisine Dersaadet'te teslim edilecektir.

Bundan maada alakadar devletler, komisyona bütün vesai-kin bilhassa plânlar ve kadastroların ve tapu defterlerinin tevdi ve mezkûr komisyonun talebi üzerine emlâk ve araziye ve iktisadî cereyanlara dair bilcümle malûmatın ve izahatı lâzîmei sairenin itası zımında memurini mahalliye talimat vereceklerini taahhüt ederler. (madde 7)

Alâkadar devletler, tahtiti hudud komisyonuna vazifesinin ifası için lâzım olan münakalat, mesken, amele ve malzemeye (direkler, hudud alâmetleri) müteallik muaveneti gerek doğrudan doğruya ve gerekse memurini mahalliye vasıtasıyla ifa etmeği taahhüt ederler... Bilhassa Türkiye Hükûmeti, icabı takdirinde, vazifesinin ifasından Tahdidi Hudud Komisyonuna muavenet etmeğe salih memurini fenniye ita etmeği taahhüt eyler. (madde 8).¹⁰⁹

İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihinde akdedilmiş andlaşmanın 3 ncü maddesinde şu kolaylıklar gösterilmektedir :

... Alâkadar devletler komisyonun vazifesini ifa edebilmesi için lâzım gelen ikamet, amele, malzemeye (kazık, işaret taşı) müteallik bilcümle hususatta gerek doğrudan doğruya gerek memurini mahalliye vasıtasıyla tahdidi hudud komisyonuna muavenet etmeği taahhüt ederler.¹¹⁰

İran'la 23 Ocak 1932 tarihinde akdedilen andlaşmanın 2 nci maddesinde de İngiltere-Irak andlaşmasındaki hükme benzer kolaylıklar derpiş edilmiş bulunmaktadır.¹¹¹

e) *Komisyonların kararları :*

Komisyonların kararlarını nasıl alacakları da bazı andlaşmalarda gösterilmektedir. Meselâ 25 Mayıs 1881 tarihli Yunanistan hududu andlaşmasının 2 nci maddesinde «Tahdid komisyonu kararlarını ekseriyet-i

¹⁰⁹ *Düstur*, tertip III, cilt 5, sah. 10 - 11.

¹¹⁰ *Ibid.*, cilt 7, sah. 1513.

¹¹¹ *Ibid.*, cilt 13, sah. 535 - 536.

âra ile ittihaz edecek ve her devlet yalnız bir reyî haiz olacaktır...»¹¹², yine Yunanistan'la 4 Aralık 1897 tarihli barış andlaşmasının 1 nci maddesinde «Komisyon kendi mukarreratını işe dahil olan üç tarafın ekseriyet-i ârasile ittihaz eyliyecektir»¹¹³, 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının 28 nci maddesinde de «Komisyonların mukarreratı ekseriyet-i âra ile ittihaz olunacak vealâkadar için mecburiyül kabul olacaktır»¹¹⁴ denilmektedir. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının 5 nci maddesinde de «Komisyonun mukarreratı ekseriyeti âra ile ittihaz edilecek ve mukarreratı mezkûre alâkadar taraflar için mecburiyül ifa olacaktır»¹¹⁵ deniliyor. Benzer bir hüküm İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihli andlaşmanın 3 nci maddesinde de vardır¹¹⁶.

Hudud komisyonları mesailerinin sonuçlarını protokollerle tesbit ederler. Bu protokoller ya teati veya bir devlet nezdine tevdi edilir. Meselâ 4 Aralık 1897 tarihli Yunanistan'la barış andlaşmasının 1 nci maddesinde «Tahdit-i hudud komisyonu canibinden tanzim ve imza edilecek olan tahditname-i kat'i ile ana merbut harita işbu muahedenamenin cüz-i mütemimi addolunacaktır»¹¹⁷ denilmektedir. Bulgaristan'la 16-29 Eylül 1913 tarihli barış andlaşmasının 1 numaralı Melfuf'u 1 numaralı protokolde de «... ve kat'i hududa müteallik protokoller komisyonlarca tanzim kılınacaktır»¹¹⁸ deniliyor. 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının 35 nci maddesi şöyledir :

Tahdid-i hududa müteallik kat'i zabıtnameler ile bunlara merbut harita ve vesaik üç nusha olarak tanzim kılınacak ve bunlardan iki nushası hükümet-i mütecavireye üçüncüsü dahi Fransa Hükümet-i Cumhuriyesine tevdi olunacak ve bu hükümetler işbu muahedenameye vaz'ı imza eden devletlere bunların nusha-i musaddakalarını teslim eyleyeceklerdir.¹¹⁹

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının 11 nci maddesinde de :

¹¹² Mecmua-i Muahedat, cilt V, sah. 144.

¹¹³ Erim, op. cit., sah. 438.

¹¹⁴ Ibid., sah. 542.

¹¹⁵ Düstur, tertip III, cilt 5, sah. 10.

¹¹⁶ Ibid., cilt 7, sah. 1513.

¹¹⁷ Erim, op. cit., sah. 438.

¹¹⁸ Ibid., sah. 466.

¹¹⁹ Ibid., sah. 543.

Tahdidi hududa ait kat'i zabıtnameler ve merbutu haritalarla vesaik üç nushai asliye olarak tanzim olunacaklardır. Bunlardan ikisi hem hudud devletler hükümetlerine tevdi edilecek ve üçüncü nushası işbu Muahedeye vaz'ı imza eyliyen devletlere birer sureti musaddakasını tevdi edecek Fransa Cumhuriyeti Hükümetine irsal kılınacaktır. ¹²⁰

İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihinde akdedilen andlaşmanın 3 ncü maddesinde ise bu bakımdan şöyle denilmektedir :

Tahdidi hudud zabıtnamei kat'isi ve buna merbut haritalarla vesaik üç nusha tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hem-hudud devletlerin hükümlerine ve üçüncüsü musaddak suretleri Lozan Muahedesini imza eden devletlere tebliğ edilmek üzere Fransa Cumhuriyeti Hükümetine ita edilecektir. ¹²¹

f) *Hudud işaretleri :*

Hudud komisyonları hududu arazi üzerinde tesbit ettikten sonra, hudud işaretler konularak belli edilir. Hududun işaretlenmesi zarureti birçok Türk andlaşmasında belirtilmektedir. Meselâ 26 Ocak 1699 tarihli Karlofça andlaşmasının 4 ncü maddesinde, hudud tarif edildikten sonra, «... hendek hafrı ve taş ve kazık alâyımı vaz'ı ile kat-ı hudud oluna...» ¹²² denilmektedir. Venedik'le 1112 (1701) senesinde akdedilen andlaşmanın 8 nci maddesinde şöyle deniliyor : «... ve bu sınırın tâyini için tarafeynden tâyin olunan vekiller mabeyninde ittifakla makul görüldüğü vechüz-re yerlerin kabiliyetine göre ya tepe ve orman ya enhar ve dere ile ve ayanlığa istidad olmıyan yerde hendek ve kazık ve taş ile zikr olunan hudud muayyen ettirile...» ¹²³. 18 Eylûl 1739 tarihli Belgrad andlaşmasının 13 ncü maddesinde, hudud komisyonlarından bahsederken «... tarafeynden taahhüt olunduğu üzere alâim-i muayene ile arazisi temyiz ve tefrik ve tahdit... ideler» ¹²⁴ denilmektedir. 21 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça andlaşmasının 6 ncü maddesinde şu ibare vardır : «... Hırvatlık canibinden tarafeynin ellerinde kalacak yerlerin intihasına varınca* arazilerin başka başka hudud ile ayırub temyiz ve tefrik ve vaz'ı alâim eylerler.» ¹²⁵ Bulgaristan'la 16 - 29 Eylûl 1913 tarihinde akdedilen barış

¹²⁰ **Düstur**, tertip III, cilt 5, sah. 11.

¹²¹ **Ibid.**, cilt 7, sah. 1514.

¹²² **Erim**, op. cit., sah. 28.

¹²³ **Mecmua-i Muahedat**, cilt II, sah. 161.

¹²⁴ **Erim**, op. cit., sah. 88.

¹²⁵ **Ibid.**, sah. 65.

andlaşmasında «... hat-tı hudud arazi üzerinde tatbik olunacak ve mezkûr muhtelit komisyonlar marifetiyle hudud üzerinde ehramlar inşa edilecek... İşbu aksamda bulunan hudud işaretleri veya kuleler harap ve hasarzade olmuş ise bunların tecdit ve tamirine iptidar olunacaktır.»¹²⁶ denilmektedir.

23 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının 10 ncu maddesinde de şöyle denilmektedir :

Hudud alâmetleri birbirinden gözle görülebilecek mesafelere vazolunacaktır. Bunlara numara vazedilecek, buldukları mevkiler ve numaraları bir harita üzerinde işaret edilecektir.¹²⁷

10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres andlaşmasının 34 ncu maddesinde¹²⁸, İngiltere ve Irak'la akdedilen 5 Haziran 1926 tarihli andlaşmanın 3 ncu maddesinde de¹²⁹ hudud işaretleri ile ilgili hükümler vardır.

Hududları göstermek üzere konulmuş işaretlere dokunulmaması, bunların bozulmaması ve yerlerini değiştirmemesi hususunda da andlaşmaların bazı hükümler ihtiva ettikleri görülmektedir. Meselâ Venedik'le 1112 (1701) tarihinde akdedilen andlaşmanın 8 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

... ve bu kaide ve suret üzre sınır kat ve hudud tâyin ve zabt ve tasarruf olunacak topraklar tarif olunmağla badelyevm bilâ tagyir ve bilâ tecavüz mer'i ve muhterem ola ve vaz olunan alâimin birisini tagyir ve hududun birisini tecavüze bir ferd cesaret eyledikte anın ve bu makule cürüm eshabının bervechi seza cezaları tertibine lâzım olan ihtimamda taksir iden zabitlerin dahi tarafeynden muhkem hakkından geline...¹³⁰

Venedik'le 1130 (1718) senesinde akdedilen andlaşmanın 8 nci maddesinde¹³¹ 1145 (1733) senesinde akdedilmiş andlaşmanın 8 nci maddesinde de¹³² benzer hükümler vardır.

¹²⁶ *Ibid.*, sah. 466 - 467.

¹²⁷ *Düstur*, tertip III, cilt 5, sah. 11.

¹²⁸ *Erim, op. cit.*, sah. 543.

¹²⁹ *Düstur*, tertip III, cilt 7, sah. 1514.

¹³⁰ *Mecmua-i Muahedat*, cilt II, sah. 161.

¹³¹ *Ibid.*, cilt II, sah. 182 - 183.

¹³² *Ibid.*, cilt II, sah. 201.

Daha yakın tarihli, meselâ XXnci yüzyılda akdedilmiş andlaşmalar-
da da hudud işaretlerin korunmasıyla ilgili benzer hükümler görmek
mümkündür. Meselâ 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşmasının
9 ncü maddesinde «... alâkadar devletler komisyon tarafından vazedilmiş
olan nirengi noktalarını, işaretlerini, direk ve hudud işaretlerini hüsnü
muhafaza etmeği taahhüt eylerler»¹³³ denilmektedir. İngiltere ve Irak'la
5 Haziran 1926 tarihinde akdedilmiş andlaşmanın 3 ncü maddesinde de
şöyle deniliyor: «... mezkûr devletler... komisyon tarafından vazedilecek
nirengi mevzilerine, hudud işaretlerine, kazık ve alâmetlere riayet etmeği
taahhüt ederler.»¹³⁴

¹³³ **Düstur**, tertip III, cilt 5, sah. 11.

¹³⁴ **Ibid.**, cilt 7, sah. 1514.